

LAHDEN KAUPUNGINKIRJASTO

Yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutusten mittariston luominen ja testaaminen

Loppuraportti 3.3.2026

Samuli Manu, Juho Nyman, Kirsi Siltanen, Maria Antonov, Kaisu Kolehmainen

MDI
Part of FCG.

SISÄLTÖ

1. TIIVISTELMÄ	2
2. TYÖN TAUSTA JA TAVOITTEET	2
3. TAUSTA YLEISTEN KIRJASTOJEN HYVINVOINTIVAIKUTUSTEN MITTAAMISELLE	3
3.1 Yleisten kirjastojen tehtävä hyvinvoinnin edistäjänä	3
3.2 Yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutusten ulottuvuudet	4
3.3 Aiemmat tiedonkeruut kirjastojen hyvinvointivaikutuksista	5
4. EHDOTUS YLEISTEN KIRJASTOJEN HYVINVOINTIVAIKUTUSTEN MALLIKSI	7
4.1 Mallin kehittämisen vaiheet	7
4.2 Malli kirjastojen hyvinvointivaikutusten arviointiin	10
4.3 Hyvinvointivaikutusten tulkinta ja mittaaminen	14
4.3.1 Yleistä mittareista	14
4.3.2 Yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutusten seurantajärjestelmäehdotus	16
5. KIRJASTOJEN HYVINVOINTIVAIKUTUSTEN SEURANTA OLEMASSA OLEVILLA TIETOLÄHTEILLÄ	17
5.1 Olemassa olevat tietolähteet kirjastojen hyvinvointivaikutusten kuvaamisessa	17
5.2 Olemassa olevat mittarit yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutusten viidelle polulle	19
5.3 Arviointi toimivuudesta	20
6. HYVINVOINTIVAIKUTUSTEN SEURANTA ASIAKASKYSELYLLÄ	21
6.1 Asiakaskyselyn laatiminen ja testaus	21
6.2 Asiakaskyselyn tulokset	22
6.3 Arviointi toimivuudesta ja hyödynnettävyydestä	25
7. HYVINVOINTIVAIKUTUSTEN SEURANTA KIRJASTON ITSEARVIOINNILLA	26
7.1 Itsearviointi yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutuksista	26
7.2 Arviointi toimivuudesta	28
8. MALLIN HYÖDYNTÄMINEN JA KEHITTÄMINEN	28
8.1 Malli kirjastojen hyvinvointiosaamisen kypsyystason kehittämisessä	28
8.2 Malli kunnan hyvinvointivaikutusten johtamisessa	30
8.3 Mallin rajoitukset ja kehittäminen	31

9. JOHTOPÄÄTÖKSET	32
LÄHTEET	34
LIITTEET	37
Liite 1. Taustoittavan dokumenttianalyysin aineisto ja keskeiset havainnot	37
Liite 2. Läpikäydyt kyselyt	40
Liite 3 Indikaattoritaulukot	41
<i>Lukutaito, tiedon saatavuus sekä sivistys -polku</i>	41
<i>Osaamisen kehittäminen, jatkuva oppiminen ja työskentely -polku</i>	42
<i>Sosiaalinen osallisuus, yhteisöllisyys, yhdenvertaisuus ja turvallisuus -polku</i>	43
<i>Kulttuuri, harrastukset ja kansalaistoiminta -polku</i>	45
<i>Palvelut erityisryhmille ja kulttuuriseen moninaisuuteen -polku</i>	45
Liite 4. Käyttäjäkyselyn lomake	48
Liite 5. Itsearviointilomake	50

1. Tiivistelmä

Yleiset kirjastot ovat jokaisessa Suomen kunnassa toimiva, matalan kynnyksen peruspalvelu, jolla on keskeinen rooli sivistyksen, osallisuuden ja yhdenvertaisuuden edistämisessä. Kirjastojen merkitys kuntalaisten arjen hyvinvoinnille tunnustetaan laajasti, mutta vaikutusten systemaattinen jäsentäminen ja näkyväksi tekeminen osana kuntien hyvinvointijohtamista on ollut puutteellista.

Tässä selvityksessä¹ kehitettiin yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutusten malli ja siihen liittyvä mittaristo, jonka avulla kirjastojen vaikutuksia voidaan tarkastella osana kunnan hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen kokonaisuutta. Malli yhdistää tilastotietoa, asiakaskokemuksia ja toimipistekohtaista itsearviointia. Sen avulla kirjaston toiminta voidaan kytkeä kunnan strategiaan hyvinvointitavoitteisiin.

Tulokset osoittavat, että kirjastojen hyvinvointivaikutukset eivät synny yksittäisistä tapahtumista tai palveluista, vaan kirjaston tarjoamista pysyvistä rakenteellisista edellytyksistä, kuten saavutettavista ja turvallisista tiloista, maksuttomuudesta, aineistoista, osaavasta henkilöstöstä sekä mahdollisuudesta käyttää kirjastoa erilaisissa elämäntilanteissa. Vaikutukset liittyvät erityisesti lukutaitoon ja oppimiseen, osallisuuteen ja yhteisöllisyyteen, yhdenvertaisuuteen sekä koettuun turvallisuuteen.

Selvityksen keskeinen lisäarvo on siinä, että se tarjoaa kunnille käytännöllisen työkalun kirjastojen hyvinvointivaikutusten tunnistamiseen, seurantaan ja johtamiseen. Mallia voidaan hyödyntää hyvinvointikertomustyössä, talous- ja toimintasuunnittelussa sekä vaikuttavuusviestinnässä. Se tukee tiedolla johtamista ja auttaa tekemään näkyväksi kirjastojen roolin osana kunnan laajempaa hyvinvoinnin edistämisen työtä.

2. Työn tausta ja tavoitteet

Yleisten kirjastojen toiminnan myönteisiä hyvinvointivaikutuksia on kuvattu sekä tutkimuksessa että kirjastokentän omassa kehittämistyössä, mutta niiden systemaattinen mittaaminen ja näkyväksi tekeminen on ollut puutteellista. Kirjastot tarjoavat kaikille avoimia ja maksuttomia tiloja, tukevat oppimista ja sivistystä, vahvistavat osallisuutta ja yhteisöllisyyttä sekä edistävät yhdenvertaisuutta ja kulttuurista moninaisuutta. Kirjastojen tuottamia hyvinvointihyötyjä on ollut perinteisesti vaikea mitata ja tuoda näkyväksi kuntien tiedolla johtamisessa ja päätöksenteossa.

Kirjastotoiminnan seuranta on tehty pitkälti määrällisten tunnuslukujen, kuten kävijä- ja lainausmäärien, avulla. Vaikka nämä mittarit kuvaavat palvelujen käyttöä, ne eivät tavoita kirjastojen toiminnan laajempaa yhteiskunnallista merkitystä tai koettuja hyvinvointivaikutuksia, kuten osallisuuden kokemusta, turvallisuuden tunnetta tai mahdollisuuksia itsensä kehittämiseen. Samanaikaisesti kuntatalouden kiristymisen ja palveluverkkoihin kohdistuvat tarkastelut ovat lisänneet tarvetta osoittaa kirjastojen merkitys entistä selkeämmin myös hyvinvoinnin ja elinvoiman näkökulmasta.

¹ Selvitys on toteutettu Lahden kaupunginkirjaston toimeksiannosta osana aluehallintoviraston (nyk. Lupa- ja valvontavirasto) rahoittamaa hanketta.

Tässä selvityksessä vastattiin tähän tiedolliseen ja toiminnalliseen tarpeeseen kehittämällä ja testaamalla arviointimalli kirjastojen hyvinvointivaikutusten tarkasteluun. Selvityksen päätavoitteena oli tuottaa käytännöllinen, riittävän yksinkertainen mittaristo, jonka avulla yleiset kirjastot voivat vuosittain seurata ja tehdä näkyväksi toimintansa hyvinvointivaikutuksia. Tavoitteena oli, että malli soveltuu erikokoisiin kirjastoihin sekä erilaisiin toimintaympäristöihin ja tukee sekä paikallista kehittämistyötä että laajempaa alueellista ja valtakunnallista seuranta.

Lisäksi selvityksessä tarkasteltiin, miten vaikutusmallia ja siihen kytkeytyvää mittaristoa voidaan hyödyntää kirjastojen vaikuttavuusviestinnässä sekä hyvinvointivaikutuksiin liittyvän tiedon tulkinnessa ja esittämisessä osana johtamista, päätöksentekoa ja sidosryhmäviestintää. Kokonaisuudessaan selvityksen taustalla oli pyrkimys vahvistaa ymmärrystä kirjastojen merkityksestä osana kuntien hyvinvointi- ja sivistyspalveluja sekä tarjota konkreettisia työkaluja niiden vaikutusten systemaattiseen seurantaan ja kehittämiseen.

3. Tausta yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutusten mittaamiselle

3.1 Yleisten kirjastojen tehtävä hyvinvoinnin edistäjänä

Yleisten kirjastojen toiminta kytkeytyy keskeisesti kuntien lakisääteiseen velvollisuuteen edistää asukkaiden hyvinvointia ja elinvoimaa (kuntalaki 1 §). Laki yleisistä kirjastoista (1492/2016) määrittää kirjastojen tehtäväksi vahvistaa väestön yhdenvertaisia mahdollisuuksia sivistykseen ja kulttuuriin, edistää tiedon saatavuutta ja lukutaitoa sekä tukea elinikäistä oppimista, osaamisen kehittämistä, aktiivista kansalaisuutta, demokratiaa ja sananvapautta. Näiden tavoitteiden toteuttamisessa keskeisiä lähtökohtia ovat yhteisöllisyys, moniarvoisuus ja kulttuurinen moninaisuus.

Lainsäädännön ja sitä koskevien perustelujen mukaan yleiset kirjastot tukevat osaltaan hyvinvointia, osallisuutta ja yhteiskunnallista vuoropuhelua sekä vahvistavat sosiaalista pääomaa yksilön ja yhteisön tasolla. Kirjastot toimivat kaikille avoimina ja maksuttomina palveluina, jotka täydentävät kuntien muita lakisääteisiä hyvinvointi- ja sivistyspalveluja sekä tarjoavat erilaisille väestöryhmille matalan kynnyksen mahdollisuuksia osallistumiseen, oppimiseen ja kulttuuriin.

Yleisten kirjastojen roolia hyvinvoinnin edistäjänä voidaan havainnollistaa jäsentämällä niiden toimintaa yleisten hyvinvoinnin ulottuvuuksien kautta.² Tässä katsannossa hyvinvointi jäsentyy materiaalsiin edellytyksiin, sosiaalsiin suhteisiin sekä itsensä toteuttamisen mahdollisuuksiin. Kirjaston toiminnan voidaan nähdä kytkeytyvän näihin kaikkiin ulottuvuuksiin siten, että tiedon saatavuus ja palvelujen saatavuus liittyvät materiaalsiin edellytyksiin, yhteisöllisyys ja yhdenvertaisuus sosiaalsiin suhteisiin sekä oppiminen, elämyksellisyys ja mielekäs tekeminen itsensä toteuttamiseen.

² [Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Keskeisiä käsitteitä.](#)

3.2 Yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutusten ulottuvuudet

Kirjastojen hyvinvointivaikutusten kokonaisuuden hahmottamiseksi perehdyttiin kotimaiseen ja kansainväliseen kirjallisuuteen. Lisäksi perehdyttiin muuhun dokumenttiaineistoon, joka käsittelee kirjastojen hyvinvointivaikutuksia sekä niiden arviointiin ja mittaamiseen käytettyjä menetelmiä. Kirjallisuuden pohjalta muodostettiin kuva siitä, millaisia näkökulmia kirjastojen hyvinvointivaikutuksista on esitetty ja millaisia indikaattoreita ja mittareita vaikutusten tarkasteluun on hyödynnetty eri yhteyksissä.

Kirjallisuutta tarkasteltiin kahden keskeisen kysymyksen kautta. Ensinnäkin huomio kohdistui siihen, millaisia ilmiöitä ja kokemuksia kirjallisuudessa pidetään kirjastojen hyvinvointivaikutuksina. Tässä yhteydessä tarkasteltiin tutkimuskirjallisuudessa esitettyjä vaikutuksia ja kirjallisuudessa esiintyviä käsitteitä vaikutuksista, joille ei ole esitetty suoraa tieteellistä näyttöä. Toiseksi tarkasteltiin, millaisia viitekehyksiä ja mittareita kirjastojen hyvinvointivaikutusten kuvaamiseen on käytetty. Tämän osalta keskeistä oli erottaa yleiset hyvinvoinnin mittaamiseen kehitetyt mallit nimenomaan kirjastokontekstiin sovelletuista viitekehysistä. Kirjastojen kohdalla on tyypillistä hyödyntää määrällisiä mittareita, jotka kuvaavat kirjastojen toimintaa ja käyttöä, kuten käynti- ja lainausmääriä. Sen sijaan kirjastojen hyvinvointivaikutuksia kuvaavia määrällisiä mittareita on selvästi vähemmän, minkä vuoksi tarkastelu painottui erityisesti laadullisiin mittareihin ja käyttäjäkokemukseen perustuviin lähestymistapoihin.

Kirjallisuuden perusteella³ kirjastojen käyttö kytkeytyy useisiin hyvinvoinnin ulottuvuuksiin. Vaikutukset liittyvät erityisesti lukutaidon ja oppimisen tukemiseen, psyykkiseen hyvinvointiin sekä osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden vahvistumiseen. Lisäksi kirjallisuudessa tuodaan esiin kirjastojen merkitys stressiä lievittävänä ja palauttavana ympäristönä sekä paikkana sosiaalisille kontakteille ja arjen rytmittämiseksi. Yhteisötasolla vaikutusten on kuvattu näkyvän muun muassa digisyrjäytymisen vähentymisenä, oppimisedellytysten paranemisena ja yhteisöllisyyden vahvistumisena. Samalla kirjallisuudessa tunnistetaan, että näihin vaikutuksiin liittyy epävarmuutta syy-seuraussuhteiden osalta.

Kotimaisen aineiston osalta keskeinen viitekehys oli Johanna Mattilan (2022) opinnäytetyö, jossa kehitettiin mittaristo lähikirjastojen tuottaman hyvinvoinnin tarkasteluun. Mallissa yhdistettiin määrällisiä ja laadullisia mittareita, ja erityisesti laadulliset mittarit perustuivat asiakaspalautteeseen ja käyttäjien itsearviointiin. Myös tässä selvityksessä toteutettu asiakaskysely rakentuu samankaltaiselle lähestymistavalle.

Kirjallisuudessa on lisäksi kuvattu useita yleisiä hyvinvoinnin mittaamisen viitekehyksiä, jotka painottavat erityisesti koettua hyvinvointia, osallisuutta ja elämänlaatua (esim. Timonen ym. 2022; Martela & Ahokas 2021). Näitä viitekehyksiä on hyödynnetty eri yhteyksissä myös kirjastokontekstissa. Kirjastojen toiminnan seurannassa perusmittareita ovat käyttötilastot, mutta hyvinvointivaikutusten tarkastelu edellyttää niitä täydentäviä mittareita, kuten osallisuuskyselyitä, kokemustietoa ja vertailukelpoisia, standardoituja kysymyksiä.

³ Ks. yksityiskohtaiset lähdeviitteet liitteestä 1

Myös kansainvälisessä kirjallisuudessa on tarkasteltu kirjastojen hyvinvointivaikutuksia. Vaikutukset liittyvät erityisesti käyttäjien kokemaan turvallisuuteen, rauhaan, keskittymisen mahdollisuuksiin sekä osallisuuden ja yhteisöllisyyden vahvistumiseen. Laajemmissa selvityksissä kirjastojen on kuvattu olevan yhteydessä moniin sosiaalisen hyvinvoinnin ulottuvuuksiin, kuten koulutuksen tukemiseen, kulttuuriin mahdollisuuksiin ja yhteiskunnalliseen kiinnittymiseen.

Hyvinvointivaikutusten mittaaminen rakentuu kansainvälisissä viitekehyksissä usein subjektiivisen hyvinvoinnin mittareille, joissa painottuvat elämäntyytyväisyys, tunnekokemukset sekä merkityksellisyyden kokemus (OECD 2013). Kirjastokontekstissa on kehitetty myös sovellettuja mittaustyökaluja, kuten teemoitettuihin kyselyihin perustuvia arviointimalleja, joissa tarkastellaan esimerkiksi oppimista, osallisuutta ja yhteyksien rakentumista.

Läpikäydyn aineiston perusteella kirjastojen hyvinvointivaikutuksista löytyy sekä todennettuja että käsitteisiin perustuvia vaikutuksia. Tutkimuksellisesti tarkastellut vaikutukset on lähes poikkeuksetta selvitetty kyselyillä tai muilla suoraan kirjaston käyttäjiin kohdistuvilla aineistonkeruumenetelmillä, jolloin vaikutusten subjektiivinen luonne korostuu. Samanaikaisesti kirjallisuudessa esiintyy runsaasti väitteitä ja oletuksia kirjastojen hyvinvointivaikutuksista ilman systemaattista todentamista. Tämä havainto korostaa tarvetta jäsentää yhtenäisemmin, mitä kirjastojen hyvinvointivaikutuksilla tarkoitetaan ja millaisin menetelmin niitä voidaan luotettavasti tarkastella.

Kirjallisuuden perusteella hyvinvointivaikutusten kuvaamiseen käytettyjä viitekehyksiä ja mittaristoja on runsaasti olemassa, mutta nimenomaan kirjastokontekstiin suunniteltuja tai kirjastojen toimintaan sovellettuja mittaristoja on selvästi vähemmän. Osa yleisistä viitekehyksistä, kuten THL:n osallisuusindikaattori, on sovellettavissa kirjastokontekstiin, mutta ne eivät sellaisenaan huomioi kirjastotoiminnan erityispiirteitä. Määrälliset mittarit voivat olla toteutettavuudeltaan vaivattomampia, mutta niiden avulla on usein haastavaa kuvata hyvinvointivaikutusten kaltaista, usein laadullista tietoa.

3.3 Aiemmat tiedonkeruut kirjastojen hyvinvointivaikutuksista

Kotimaisen ja kansainvälisen kirjallisuuden lisäksi tarkasteltiin Lahden AKE-alueen kirjastoissa aiemmin kerättyä asiakaskyselyaineistoa. Kyse ei ollut hyvinvointivaikutuksia varten laadituista kyselyistä, vaan yleisistä asiakaskyselyistä, joiden vastauksista arvioitiin, millaisia hyvinvointiin liittyviä teemoja ja vaikutuksia oli tunnistettavissa tämän työn näkökulmasta.

Aiemman tiedonkeruun osalta tarkasteltiin vuosina 2023–2025 Lahden AKE-alueella toteutettuja asiakas- ja käyttäjäkyselyitä sekä yhtä kuntatason hyvinvointikyselyä. Kyse oli pääosin yleisistä asiakaskyselyistä, joissa kartoitettiin kirjaston käyttötapoja ja -määriä, palvelujen merkitystä asiakkaille, tyytyväisyyttä palveluihin, mahdollisten lakkauttamisten vaikutuksia sekä kirjaston roolia hyvinvoinnin ja yhteisöllisyyden tukemisessa. Vastaajat olivat pääasiassa eri-ikäisiä kirjastojen käyttäjiä, mutta mukana oli myös yksittäisiä sidosryhmien edustajia. Yksityiskohtaisempi kuvaus tarkastelluista aineistoista on esitetty liitteessä 2.

Aineistot kattoivat useita erityyppisiä kirjastoja Lahden AKE-alueelta mukaan lukien lähikirjastoja, kirjastoautoja, omatoimikirjastoja sekä verkkokirjastopalveluja. Kyselyt oli kohdistettu eri kohderyhmille, kuten aikuisille, lapsille ja nuorille, lapsiperheille sekä kouluille ja varhaiskasvatuksen toimijoille.

Joissakin tapauksissa aineistoihin sisältyi myös vaikutusten ennakkoarviointeja (esimerkiksi mahdollisiin lakkautuksiin liittyen) sekä erillinen lapsivaikutusten arviointi. Lisäksi yhdessä kunnassa tarkasteltiin hyvinvointia laajemmin, mukaan lukien elämänlaatua ja mielenterveyttä koskevia mittareita.

Aineistoa tarkasteltiin teemoittain siten, että huomio kohdistui vastauksissa suoraan nimettyihin sekä aineistosta tulkittavissa oleviin hyvinvoinnin ulottuvuuksiin. Tunnistetut havainnot jäsennettiin neljään pääluokkaan: sosiaalinen hyvinvointi, psyykkinen terveys ja mielenterveys, yhdenvertaisuus sekä muut näkökulmat.

Sosiaalisen hyvinvoinnin luokassa tunnistetaan kirjaston rooli matalan kynnyksen kokoontumis- ja oleskelupaikkana, mikä vahvistaa sosiaalisia suhteita ja yhteisöllisyyttä. Aineiston mukaan kirjasto koetaan paikkana, joka mahdollistaa kohtaamisia erilaisten ihmisten kesken. Myös esimerkiksi kirjastojen tiloissa järjestetyt kerhot ja muut tapahtumat kuuluvat sosiaalisen hyvinvoinnin luokkaan. Kirjaston henkilökunta voi olla joillekin käyttäjille tärkeä, jopa päivän ainoa ihmiskontakti. Sen lisäksi kirjasto tarjoaa maahanmuuttajataustaisille käyttäjilleen matalan kynnyksen mahdollisuuden oppia kieltä ja voi siten vahvistaa yhteiskuntaan kuuluvuuden tunnetta.

Psyykkinen terveys ja mielenterveys kirjastopalveluiden kontekstissa muodostuu lukemisen ja lukutaidon merkityksestä. Aineiston mukaan lukeminen tukee mielenterveyttä ja hyvinvointia erityisesti nuorilla. Kirjasto edistää lukuintoa ja turvallinen itsenäinen asiointi voi tukea nuoren itsetuntoa ja pystyvyyden kokemusta. Lukutaidolla on yhteys opiskelumenestykseen ja sitä kautta syrjäytymisen ehkäisemiseen. Lukeminen tuo psyykkiseen terveyteen liittyviä hyötyjä myös muille ryhmille. Lukeminen tarjoaa arjesta irtautumisen kokemuksia. Parhaimmillaan kirjaston tarjoama rauhallinen ympäristö vaikuttaa positiivisesti mielenterveyteen myös tuomalla turvallisuudentunnetta.

Yhdenvertaisuus nousi teemana vahvasti esiin aineistosta. Kirjaston koetaan tarjoavan kaikille varallisuudesta, iästä ja muusta taustasta riippumatta mahdollisuuden tiedonhankintaan, kulttuuriin osallistumiseen, vapaa-ajan viettoon, ajattelun kehittymiseen sekä yhteiskunnassa ja ajassa kiinni pysymiseen. Kirjasto turvaa myös esimerkiksi digitaalisten palvelujen saavutettavuutta ja mahdollistaa sähköisen asioinnin, joka on nykypäivänä välttämättömyys monessa yhteydessä. Omatoimikirjasto tukee saavutettavuutta myös niiden käyttäjien osalta, jotka eivät syystä tai toisesta pysty käyttämään kirjastoa sen normaaleina aukioloaikoina.

Aineistosta nousi esiin suoraan tai epäsuorasti myös muita näkökulmia, joiden osalta ei ollut tarkoituksenmukaista käyttää edellä kuvattuja luokitteluja. Kirjastoon kulkeminen lisää liikkumista, joka vaikuttaa myös fyysiseen terveyteen ja sitä kautta hyvinvointiin. Kirjastoilla on tärkeä sivistyksen edistämisen tehtävä, ja sivistyksellä ja itsensä kehittämisellä onkin vaikutusta itsetuntoon ja pystyvyyden kokemukseen. Kirjastot toimivat myös osana kulttuurikasvatusta. Esimerkiksi koululuokan kanssa tehdyt vierailut kirjastoon tutustuttavat lapsia kulttuuriin ja kiinnittävät sen osaksi elämää. Lukeminen vähentää myös ruutu-aikaa, mikä kehittää keskittymiskykyä ja voi vähentää muitakin älylaitteiden runsaan käytön haittapuolia.

4. Ehdotus yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutusten malliksi

4.1 Mallin kehittämisen vaiheet

Selvityksen keskeisenä tavoitteena oli pyrkiä ymmärtämään, minkälaisia hyvinvointivaikutuksia kirjastojen toiminnasta seuraa. Tärkeää oli hahmottaa minkälaisen vaikutusdynamiikan kautta hyvinvointivaikutukset syntyvät. Tavoitteena oli myös määrittää hyvinvointivaikutusten syntymiselle seurantamittareita, joilla voidaan tuottaa kokonaisvaltaisesti seurantatietoa kirjastojen erilaisista hyvinvointivaikutuksista. Näihin työn tavoitteisiin vastaamiseksi työssä hyödynnettiin ennakoivan vaikutusarvioinnin mukaista ajattelutapaa ja viitekehystä.

Ennakoivan vaikuttavuusarvioinnin ydinajatus on mallintaa loogisia vaikutuspolkuja resursseista toimintaan, toiminnasta seuraaviin tuloksiin ja niistä seuraaviin välillisiin vaikutuksiin, joilla vaikutetaan toiminnan lopullisiin päämääriin (yhteiskunnallisiin tavoitteisiin). Tässä lähestymistavassa tuotetaan vaikutusmalli, johon kyseiset vaikutuspolut kuvataan ja jolla osoitetaan vaikutusten syntymisen dynamiikka. Kun malli on laadittu, voidaan mallin eri osiin määrittää seurantamittareita, joilla voidaan tuottaa tietoa siitä, saadaanko resursseilla aikaiseksi haluttua toimintaa, seuraako toiminnasta haluttuja tuloksia ja seuraako näistä tavoiteltavia vaikutuksia. Monet vaikutukset syntyvät eri polkujen ristikkäisvaikutuksista eivätkä vain yhden polun tuloksena. Siksi myös nämä yhteisvaikutukset on huomioitava vaikutusten tarkastelussa.

Mallin keskeisenä ajatuksena on myös kytkeä toiminta ja sen suorat seuraukset laajempiin yhteiskunnallisiin vaikuttavuuspäämääriin. Esimerkiksi kirjastojen aikaansaaman yksilöiden ja yhteisöjen hyvinvoinnin kohdalla on tärkeää osoittaa, että kirjastotoiminnalla voidaan vaikuttaa myös laajoihin yhteiskunnallisiin kansalaisten ja yhteisöjen hyvinvoinnille asetettuihin tavoitteisiin. On tärkeää huomioida, että mitä pidemmälle mallissa mennään panoksista ja toiminnasta laajempiin yhteiskunnallisiin vaikutuksiin, sitä enemmän myös muut tekijät kuin kirjastojen toiminta ovat osallisina vaikutusten syntymiseen (esimerkiksi koulutus, koti, sosiaali- ja terveystalvelut, muut kulttuuri- ja vapaa-ajan toimijat jne.).

Mallin kautta on haluttu lisätä ymmärrystä kirjastojen toiminnan suhteesta hyvinvointiin sekä tarkentaa ymmärrystä siitä, mitä hyvinvointivaikutuksia toiminnasta odotetaan seuraavan. Laadittu malli on niin sanottu ideaalitalanteen malli, jonka kautta voidaan tuottaa tietoa toiminnan onnistuneisuudesta ja aikaansaaduista tuloksista sekä vaikutuksista suhteessa hyvinvoinnin edistämisen päämääriin.

Yleisesti ennakoivissa vaikuttavuusarviointimalleissa vaikutusketjut rakentuvat tyypillisesti neljästä osatekijästä:

Panoksista: panokset koostuvat rahoituksesta ja muista käytettävissä olevista resursseista (mm. työvoimasta, tiloista, laitteista ja välineistä).

Toimenpiteistä: toimenpiteet ovat organisaation tekemiä aktiviteetteja, jotka kirjastotoiminnan tapauksessa liittyvät tyypillisesti esimerkiksi kirjastoaineistojen ylläpitoon, palveluihin ja asiakastukeen.

Tuotoksista ja/tai tuloksista: tuotokset ovat toimenpiteistä syntyviä välittömiä seurauksia, kuten asiakkaan saamaa informaatiota tai palvelua tai kohderyhmien saamaa koulutusta tai viestintätoimenpiteiden tuloksia, kuten informaation jakamista verkkosivuilla tai seminaarissa osallistujille jaettua tietoa.

Vaikutuksista: vaikutukset koostuvat tuotosten seurauksena syntyvistä yhteiskunnallisista, taloudellisista ja ympäristöön liittyvistä muutoksista. Vaikutusten syntymisen edellytyksenä on tavallisesti kohderyhmien osaamisen ja valmiuksien muuttaminen tai käyttäytymisen muuttuminen. Lopullisena tavoitteena on vaikuttaa kirjastolain mukaisiin hyvinvointia koskeviin tavoitteisiin.

Mallin ja vaikutuspolkujen rakentaminen käynnistettiin syventymällä aiempiin selvityksiin ja tutkimuskirjallisuuteen kirjastojen ja hyvinvointivaikutuksen suhteesta. Samalla syvennettiin ymmärrystä siitä, miten kirjasto voi synnyttää hyvinvointivaikutuksia ja mihin hyvinvoinnin ulottuvuuksiin kirjastotoiminnalla voidaan olettaa olevan vaikutuksia. Koska aiempaa viitekehystä ei kirjastojen hyvinvointivaikutuksille ole, laadittiin se työssä hyödyntäen aiempaa hyvinvointia koskevaa tutkimusta ja hyvinvoinnin ulottuvuuksien jäsentelyitä. Tässä keskeisiä lähteitä olivat esimerkiksi Allardtin sekä muiden tutkijoiden hyvinvoinnin ulottuvuuksien jäsennykset⁴. Mallin laadinnassa keskeisenä tausta-aineistona oli myös J. Mattilan (2022) toteuttama selvitys⁵ sekä kirjastojen omat kyselyt kirjastokäyttäjille ja niiden hyvinvointiin liittyvät teemat.

On tärkeää huomioida, että hyvinvointi on tila ja kokemus, jossa ihmisellä ja yhteisöllä on mahdollisuudet ja kyvykkyudet elää merkityksellistä arkea: oppia ja oivaltaa, kokea myönteisiä tunteita ja mielen rauhaa, kuulua ja vaikuttaa, toimia yhdenvertaisissa oloissa sekä elää turvallisessa ja inklusiivisessa ympäristössä. Kirjasto edistää tätä hyvinvointia tarjoamalla saavutettavat tilat, palvelut, aineistot ja kohtaamiset, jotka lisäävät tietoa, taitoja, osallisuutta ja turvaa sekä yksilötasolla että yhteisötasolla. Koska hyvinvointiin vaikuttavat monet asiat, on kirjastojen osalta tärkeää kyetä erottamaan kirjastojen erillisvaikutukset, eli mitkä vaikutukset syntyvät nimenomaan kirjastotoiminnan seurauksena. Lisäksi on tärkeää kyetä mittaamaan objektiivista ja subjektiivista näkökulmaa sekä yksilön ja yhteisön näkökulmaa.

Malliin määritetyt laajemmat yhteiskunnalliset tavoitteet tulevat kirjastolain tavoitteista niiltä osin, kun ne koskevat hyvinvointia. Ne ovat siis lopullisia päämääriä, joihin kirjastojen toiminnalla tähdätään hyvinvoinnin edistämiseksi. Muilta osin varsinainen mallin laatiminen aloitettiin kahdesta näkökulmasta: 1) kirjastojen resursseista, toiminnasta ja palveluista sekä 2) niiden hyvinvointiulottuvuuksien määrittämisestä, joihin kirjastotoiminnalla arvioitiin olevan vaikutuksia. Kuvassa 1. on esitetty keskeiset päävaikutuspolut kumpaankin näkökulmaan liittyen. Varsinainen malli rakennettiin kyseisiin

⁴ Allardt, Erik (1976) Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Helsinki: WSOY; Allardt, Erik (1993) Having, loving, being: An alternative to the Swedish model of welfare research. In Martha Nussbaum & Amartya Sen (eds.) The quality of life. Clarendon Press, 88–94.; Allardt, Erik (1998) Hyvinvointitutkimus ja elämänpolitiikka. Teoksessa J. P. Roos & Tommi Hoikkala (toim.) Elämänpolitiikka. Helsinki: Gaudeamus, 34–53.; Martela, F. (2022) Hyvinvoinnin mittaaminen edellyttää hyvinvoinnin teoriaa Erik Allardtin hyvinvoinnin ulottuvuudet päivitettyinä nykyaikaan. Yhteiskuntapolitiikka 87 (2022):5–6

⁵ Mattila, J. (2022). Lähikirjastojen tuottaman hyvinvoinnin mittaaminen päätöksenteon tueksi.

vaikutuspolkuihin liittyen. Keskeinen tehtävä mallin laadinnassa oli ”kuroa” toiminnan ja hyvinvoinnin ulottuvuudet yhteen ja tarkentaa miten toiminnasta seuraa tunnistettuja hyvinvointivaikutuksia.

Mallin ja siihen kytkeytyvän mittariston laadinta toteutettiin seuraavanlaisen prosessin kautta:

1. Tunnistettiin keskeiset kirjastojen toiminnan ja hyvinvointivaikutusten polut tai ”vaikutustee-
mat” ja määriteltiin niille tavoitteet.
2. Määritettiin sopiva ”tarkkuustaso”, jolla mallinnusta lähdettiin tekemään. Tasoa voitiin muuttaa
mallinnuksen edetessä. Tärkeää on, että malliin ei määritellä asioita liian yleisellä tasolla,
mutta ei myöskään epätarkoituksenmukaisen yksityiskohtaisella tasolla (kaikkea ei kannata
eikä voi mitata).
3. Mallinnettiin tavoitelähtöisesti yleisten kirjastojen toiminnan hyvinvointivaikutusten syntydyna-
miikka, ja tarkennettiin vaikutusdynamiikan mukaiset vaikutuspolkujen osat resursseista toi-
mintaa ja laajoihin yhteiskunnallisiin vaikutuksiin.
4. Tunnistettiin mallista keskeiset kohdat, joita kannattaa mitata.
5. Määritettiin tarkoituksenmukaiset mittarit, jotka ilmentävät vaikutusten syntyä. ”Mitä tulee ta-
pahtua, jotta vaikutuksia syntyy?” sekä ”Mitä vaikutuksia mitata?”
6. Määritettiin tarkoituksenmukaiset mittarit, joilla haluttuja asioita voidaan indikaattoreissa mi-
tata.
7. Luotiin yleisten kirjastojen vaikutusdynamiikasta johdettuihin mittareihin perustuva palautejär-
jestelmä ja arviointisuunnitelma.
8. Testattiin ja kehitettiin mallia, mittaristoa ja seurantajärjestelmää yhteistyössä kirjastojen
kanssa.
9. Viimeisteltiin malli sekä mittaristot ja seurantajärjestelmä testaamisesta saadun tiedon poh-
jalta.

Kirjastojen toiminnan ja palveluiden näkökulmat:

- **Lukutaito, tiedon saatavuus sekä sivistys**
Kirjallisuuden hallinta ja ylläpito, kirjojen lainaus, ohjaus, opastus ja tuki lukemiseen, digitaaliset e-kirjat, mediakasvatus.
- **Osaamisen kehittäminen, jatkuva oppiminen ja työskentely**
Aineistojen hankinta ja ylläpito, tilat ja välineet osaamisen kehittämiseen, digipalvelut ja digiosaamisen kehittäminen, osaamisen kehittämis- ja koulutusympäristöt, kirjastotyöntekijöiden tuki, kouluvierailut.
- **Sosiaalinen osallisuus, yhteisöllisyys, yhdenvertaisuus ja turvallisuus**
Tila tapaamisille, tila viettää aikaa, kirjastotyöntekijöiden ja muiden ihmisten läsnäolo, turvallinen ja kaikille ymmärrettävä tila, kokemus yhteisön yhteisestä tilasta.
- **Kulttuuri, harrastukset ja kansalaistoiminta**
Ryhmätoiminta, kulttuuritapahtumat, kulttuuriteosten ja harrastusvälineiden lainaus ja tasavertainen saatavuus, tilat kansalaistoimintaan liittyviin tilaisuuksiin.
- **Palvelut erityisryhmiin ja kulttuuriin moninaisuuteen**
Erityispalvelut erityisryhmille: lapset ja nuoret, ulkomaalaistaustaiset, eri kieliryhmät jne.

Hyvinvoinnin näkökulmat:

- **Subjekttiivinen hyvinvointi (yksilö)**
elämäntyytyväisyys, myönteiset tunteet/kuormitus, merkityksellisuuden ja pystyvyyden kokemus.
- **Toimintakyky & kyvykkyydet**
lukutaito, monilukutaito, digikyvykkyys, itseohjautuva oppiminen
- **Sosiaalinen hyvinvointi & osallisuus**
kuulumisen tunne, sosiaaliset suhteet, mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa
- **Yhdenvertaisuus & saavutettavuus**
tasavertainen pääsy tietoon, kulttuuriin ja palveluihin; esteettömyys ja digitaalinen osallisuus
- **Turvallisuus (psykologinen ja fyysinen)**
koettu turvallisuus ja kirjaston rooli arjen "turvapaikkana", julkisen tilan inklusiivisuus
- **Yhteisötason hyvinvointi**
sosiaalinen pääoma, luottamus, kulttuurinen elinvoima, pitkän aikavälin oppimis- ja yhdenvertaisuushyödyt

Kuva 1. Kahdesta suunnasta rakentuvat vaikutuspolut, joiden ympärille hyvinvointivaikutusten syntyä kuvaava malli rakennettiin.

Selvityksen tekijät toteuttivat mallin käytännön laatimisen asiantuntijatyönä. Lisäksi mallin jalostamiseksi järjestettiin kirjastotyöntekijöiden kanssa työkokouksia, joissa mallia kehitettiin, tarkennettiin ja lopulta validoitiin. Mallista laadittiin aluksi hyvin tarkalle ja yksityiskohtaiselle tasolle viety työversio. Tätä versiota muokattiin yleisemmälle tasolle, johon oli tarkoituksenmukaista asemoida mittareita. Tämän lisäksi mallista laadittiin vielä yksinkertaistettu versio erityisesti viestinnällisiä tarpeita ajatellen. Kyseinen malli on esitetty tämän raportin tiivistelmäosiossa.

4.2 Malli kirjastojen hyvinvointivaikutusten arviointiin

Selvityksessä laadittu yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutusten syntyä kuvaava malli on esitetty kuvassa 2. Siihen on mallinnettu kirjastojen resursseista ja toiminnasta syntyvät vaikutuspolut sekä hyvinvointivaikutuksia kuvaavat vaikutuspolut. Hyvinvointivaikutuksista seuraavat laajemmat yhteiskunnalliset vaikutukset on kytketty kirjastolain tavoitteisiin hyvinvointiin liittyvien tavoitteiden osalta.

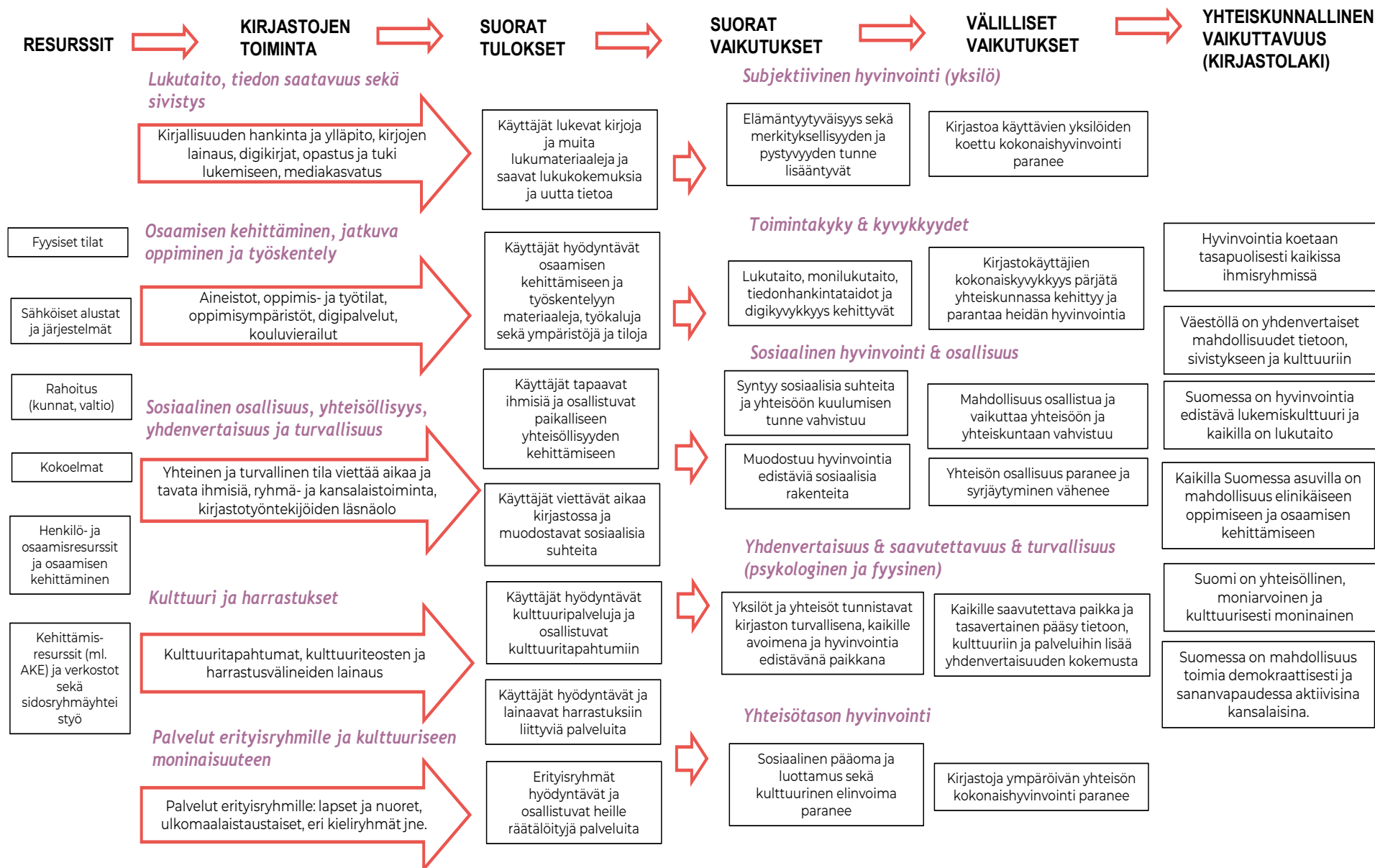
Kirjastojen hyvinvointivaikutusten lähtökohtana on, että kirjastoilla on käytössä tarpeelliset resurssit, joilla ne voivat toteuttaa lain mukaisia tehtäviä ja edistää myös hyvinvointiin liittyviä vaikutuksia. Näitä ovat kirjastotilat, sähköiset alustat ja järjestelmät, rahoitus, kokoelmat, henkilöresurssit, henkilöstön

osaaminen ja osaamisen kehittäminen sekä kehittämisresurssit ja erilaiset verkostot. Näillä saadaan aikaiseksi hyvinvointivaikutuksia edistävää toimintaa viidellä vaikutuspolulla.

Lukutaidon, tiedon saatavuuden ja sivistyksen vaikutuspolku kuvaa kirjastojen perustehtävää ylläpitää kirjallisuutta ja lainata kirjoja kirjastokäyttäjille. Lisäksi kirjastot mahdollistavat digitaalisten kirjojen lainauksen. Kirjastoissa käydään lukemassa myös erilaisia lehtiä ja hyödynnetään digitaalisia laitteita esimerkiksi uutisten lukemiseen. Keskeistä on myös kirjastohenkilökunnan osaamisen hyödyntäminen opastuksessa ja tuessa kirjallisuuden löytämiseen ja lukemisen tukemiseen. Kirjastot myös edistävät omalta osaltaan lukutaitoa sekä kykyä kriittisesti lukea ja tulkita maailmaa ja esimerkiksi median uutisointia.

Osaamisen kehittämisen, jatkuvan oppimisen ja työskentelyn vaikutuspolku liittyy kirjastojen toiminnassa oppimateriaalien tarjoamiseen ja lainaamiseen, koulutuksiin, oppimis- ja työskentelytilojen ylläpitoon sekä erilaisten fyysisten ja sähköisten oppimisympäristöjen sekä digipalveluiden hyödyntämisen mahdollistamiseen kirjastokäyttäjille. Kirjastoissa järjestetään myös koululaisvierailuita, joissa koululaiset mm. tutustuvat ja hyödyntävät kirjastojen osaamisen kehittämiseen liittyviä palveluita.

Sosiaalisen osallisuuden, yhteisöllisyyden, yhdenvertaisuuden ja turvallisuuden polulla toiminta liittyy turvallisen tilan mahdollistamiseen tasavertaisesti kaikille kuntalaisille ja ulkopaikkakuntalaisille kirjastokäyttäjille. Samalla kirjasto toimii alustana järjestetyille ryhmä- ja kansalaistoiminnalle sekä paikallisille tapahtumille. Kirjasto toimii paikkana tavata muita ihmisiä ja yhdessä toteuttaa yhteisöllisiä ja osallisuutta edistäviä asioita. Toisaalta kirjasto toimii tilana, johon voi tulla oleilemaan ilman, että käyttäjä hyödyntäisi erityisesti mitään varsinaista palvelua. Tärkeää on myös kirjastotyöntekijöiden läsnäolo ja mahdollisuus saada heiltä palvelua ja tukea.

Kuva 2. Yksityiskohtaisempi versio yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutuksia kuvaavasta mallista.

Kulttuurin ja harrastusten polulla kirjasto toimii kulttuuriteosten ja joissain kirjastoissa harrastusvälineiden lainaajana ja mahdollistaa näin käyttäjille pääsyn näihin teoksiin ja välineisiin. Useissa kirjastoissa järjestetään myös kulttuuritapahtumia, joihin kansalaisilla on tasavertainen pääsy. Kirjastot tuovat näin kulttuurin ja harrastukset myös kirjastokäyttäjien saataville.

Kirjastojen tehtäviin kuuluu tarjota *palvelua kaikille kansalaisryhmille moniarvoisesti ja kulttuurisesti moninaisesti*. Tämä tarkoittaa, että kirjastoissa on palveluita erityisryhmille, joita ovat esimerkiksi lapset ja nuoret sekä vieraskieliset. Kirjastoista löytyy kirjallisuutta, tapahtumia ja tiloja erityisryhmille.

Mallissa on huomioitava, että kirjastot ovat erilaisia ja ne toimivat hyvinkin erilaisilla resursseilla. Tämä tarkoittaa, että osa mallissa kuvatuista asioista koskee kaikkia kirjastoja ja osassa kirjastoista tietyt osat ovat korostuneempia kuin toiset. Esimerkiksi kulttuurin ja harrastusten polku ei pienemmillä resursseilla toimivissa kirjastoissa näyttäyty välttämättä yhtä vahvana kuin suuremmilla resursseilla toimivissa kirjastoissa. Toisaalta on huomioitava, että osassa kunnista pienillä resursseilla toimiva kirjasto on ainoa kulttuuritoimija ja siksi kyseinen polku korostuu niissä.

Edellä esitellyistä kirjastojen toimintaa kuvaavista poluista seuraa, että kirjastokäyttäjät hyödyntävät eri tavoin kirjastopalveluita. Käyttäjät muun muassa lainaavat kirjoja ja saavat lukukokemuksia sekä uutta tietoa, saavat opastusta ja tukea kirjastohenkilökunnalta sekä hyödyntävät kirjastopalveluita osaamisen kehittämiseen, oppimiseen ja työskentelyyn.

Lisäksi käyttäjät osallistuvat tilaisuuksiin ja paikallisen yhteisöllisyyden kehittämiseen, viettävät aikaa kirjaston tiloissa ja tapaavat muita ihmisiä, osallistuvat kulttuuritapahtumiin sekä lainaavat kulttuuriteoksia ja harrastusvälineitä ja saavat niihin liittyviä kokemuksia. Mallissa kirjaston hyvinvointivaikutusten oletetaan syntyvän näiden pohjalta.

Keskeisiä hyvinvointivaikutuksia kuvaavia polkuja tunnistettiin selvityksessä viisi kappaletta. Näitä olivat yksilöiden subjektiivinen hyvinvointi, toimintakyky ja kyvykkyys, sosiaalinen hyvinvointi ja osallisuus, yhdenvertaisuus ja saavutettavuus, turvallisuus sekä yhteisön hyvinvointi. Kirjastojen toiminnan vaikutuspolut vaikuttavat ristikkäin näihin hyvinvointivaikutusten polkuihin, mutta osalla toimintaa kuvaavista poluista on vahvempi yhteys tiettyihin hyvinvointivaikutuspolkuihin kuin toisilla. Esimerkiksi lukutaidon, tiedon saatavuuden ja sivistyksen polulla on vahva yhteys subjektiiviseen hyvinvointiin ja toimintakykyyn ja kyvykkyuteen, mutta myös muihin hyvinvointivaikutuksiin.

Yksilön subjektiivisen hyvinvoinnin polku kuvaa sitä, että kirjastopalveluiden hyödyntäminen lisää elämäntyytyväisyyttä, myönteisiä tunteita sekä merkityksellisyyden ja pystyvyyden tunnetta. Kirjastot mahdollistavat yksilöille esimerkiksi luku- ja kulttuurikokemuksia, sosiaalisuutta ja yhteisöllisyyttä sekä yksilöiden erityistarpeiden huomioimista, joista seuraa myönteisiä tunteita sekä pystyvyyden ja pärjäämisen kokemuksia. Kirjastoa käyttävien yksilöiden hyvinvoinnin kokemus paranee kokonaisvaltaisesti.

Toimintakyvyn ja kyvykkyysien hyvinvointi viittaa siihen, että kirjastot vaikuttavat yksilöiden kyvykkyuteen pärjätä ja selviytyä ympäröivässä yhteiskunnassa. Tähän liittyy esimerkiksi lukutaidon ylläpito ja kehittyminen, osaamisen kehittyminen, uusi tieto ja ymmärryksen kehittyminen ympäröivästä maailmasta ja digikyvykkyuden kehittyminen. Yksilöiden hyvinvoinnin tunne paranee, kun heillä on kyky pärjätä ja he tuntevat pärjäävänsä yhteiskunnassa.

Sosiaalisen hyvinvoinnin ja osallisuuden polulla yksilöiden sosiaaliset suhteet ja verkostot vahvistuvat ja tunne yhteisöön kuulumisesta vahvistuu. Kirjasto mahdollistaa toiminnallaan monenlaisia tapaamisia, aiempia sosiaalisia suhteita vahvistavia ja syventäviä palveluita sekä sosiaalisten ja yhteisöllisten rakenteiden vahvistumista. Esimerkiksi kirjasto kaikille avoimena tilana, erilaiset tilaisuudet, kirjaston henkilökunnan läsnäolo sekä ryhmätapaamiset ovat esimerkkejä kyseisistä palveluista. Kirjastossa toteutetaan myös kansalaistoimintaa ja yhteisöä kehittäviä toimia, joissa kirjastokäyttäjien ymmärrystä ja tuntemusta vaikuttamismahdollisuuksista ympäröivään yhteisöön ja yhteiskuntaan vahvistetaan.

Vastaavasti yhdenvertaisuuden, saavutettavuuden ja turvallisuuden (sisältäen psykologisen ja fyysisen turvallisuuden) polulla kirjasto tarjoaa käyttäjille ja vierailijoille yhdenvertaisesti turvallisen ja kaikille saavutettavan tilan, jonka tunnetaan kuuluvan kaikille. Kirjastotilan olemassaolo itsessään tukee paikallisyhteisöjen hyvinvointia. Hyvinvointia vahvistaa myös kokemus siitä, että yksilöiden erilaiset tarpeet on huomioitu tasavertaisesti ja kaikkia palvellaan. Näin kirjastot edistävät yhdenvertaisuuteen liittyvää hyvinvointia.

Yhteisötason hyvinvointipolulla kuvataan koko kirjastoa ympäröivän yhteisön hyvinvointia. Kirjastojen hyvinvointivaikutukset näkyvät kirjastoa käyttävien yksilöiden lisäksi myös yhteisön tasolla. Tämä tarkoittaa, että kirjastot vaikuttavat yhteisön sosiaaliseen pääomaan, yhteisön jäsenten väliseen luottamukseen sekä kulttuuriseen elinvoimaan. Kirjastot vaikuttavat osaltaan niitä ympäröivien yhteisöjen kokonaishyvinvoinnin paranemiseen.

Hyvinvointivaikutusten syntyä kuvaavalle mallille on monenlaisia käyttötarpeita. Keskeisimpänä tämän selvityksen kannalta on hyvinvointivaikutusten synnyn jäsentäminen niin, että vaikutusten synnylle voidaan määritellä seurantamittareita ja seurantajärjestelmä sekä tuottaa tietoa hyvinvointivaikutuksista malliin pohjautuen. Malli kuitenkin myös visualisoi hyvinvointivaikutusten syntyä ja sen kautta voidaan esittää vaikutusten syntyminen logiikka ja erilaiset vaikutusulottuvuudet. Lisäksi mallia voidaan hyödyntää seurantatiedon visualisoinnissa, ja sen avulla voidaan esittää, miten vaikutuksia eri ulottuvuuksissa on syntynyt (liikennevalo vaikutuspolkujen eri kohtiin tai muu esittämistapa). Tämä voi olla käytökelppoinen keino viestinnässä päättäjien, kirjastotyöntekijöiden ja kuntalaisten suuntaan.

4.3 Hyvinvointivaikutusten tulkinta ja mittaaminen

4.3.1 Yleistä mittareista

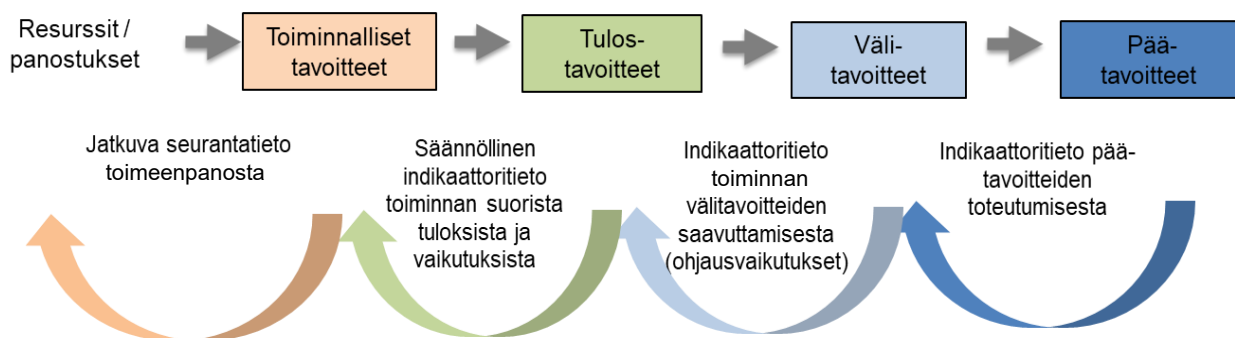
Kun hyvinvointivaikutusten syntyä kuvaava malli oli laadittu ja viimeistelty, määritettiin sen pohjalta vaikutusten syntyä kuvaava ja ennakoiva seurantajärjestelmä mittareineen. Ennakoivan vaikuttavuusarvioinnin mallia ja siihen kytkeytyviä seurantamittareita voidaan käyttää toiminnan johtamisen ja vaikuttavan toimeenpanon tukena. Vaikutusdynamiikan perusteella vaikutuspoluilta määritellään mittarit, joiden avulla on mahdollista tunnistaa kirjastojen toiminnan tuloksia ja vaikutuksia sekä tarvittaessa tehdä korjaustoimia hyvinvointivaikutusten synnyn vahvistamiseksi. Mallin ja mittaritiedon avulla voidaan käydä keskustelua toiminnan suuntaamisesta.

Seurantamittarit perustuvat edellä kuvattuun vaikutusmalliin siten, että kuhunkin vaikutusmallin ”laatikoon” määritetään sitä ilmentävä mittari. Mittareiden määrittämisessä keskitytään erityisesti sellaisiin mittareihin, joihin toiminnalla pystytään vaikuttamaan suoraan eli sellaisiin tuloksiin ja

vaikutuksiin, joihin kirjastojen omalla toiminnalla on ohjausvaikutus. Mittareiden määrittelyssä pyritään käyttämään mittareita, jotka eivät edellytä laajoja erillisselvityksiä ja joiden tiedot ovat mahdollisimman helposti saatavilla.

Yleisenä periaatteena ennakoivan vaikuttavuusarvioinnin malliin tarvitaan neljän tyyppisiä mittareita. Näitä ovat:

1. Resursseja ja toimintaa kuvaavat mittarit
2. Toiminnan tuloksia kuvaavat mittarit
3. Suoria vaikutuksia kuvaavat mittarit
4. Välillisistä (yhteiskunnallisia) vaikutuksista kuvaavat mittarit

Kuva 3. Indikaattoreiden jäsentäminen vaikutuspolun eri vaiheisiin

On huomioitava, että mitä pidemmälle seurannassa mennään toimeenpanosta yhteiskunnallisten tavoitteiden kehitykseen, sitä enemmän ulkoisten tekijöiden vaikutus kasvaa ja mahdollisuus vaikuttaa omilla toimilla mittareiden kehitykseen vähenee.

Keskeisiä huomioitavia periaatteita mittareiden määrittelylle ovat muun muassa seuraavat asiat:

- Vaikuttavan ja tuloksekkaan toiminnan näkökulmasta tarvitaan tietoa siitä, tehdäänkö hankkeissa/kokeiluissa tavoitteiden saavuttamisen näkökulmasta oikeita asioita ja oikealla tavalla. Systemaattisessa seurannassa mittaroinnin lähtökohtana ovat tällöin toiminnan tulokset ja tavoitellut vaikutukset.
- Mittareiden tulee kohdistua tekijöihin, joihin toiminnalla voidaan aidosti vaikuttaa
- Mittareiden tulee kohdistua keskeisiin asioihin.
- Mittareita voi olla vain tietty määrä = kaikkea, mikä olisi kiva tietää, ei pidä mittaroida, muussa tapauksessa mittariston tulkinta on mahdotonta.
- On tärkeää huomioida vaikutusten välillinen ja ketjuuntunut syntydynamiikka → mihin asti toimenpiteiden (interventiot) vaikutukset ulottuvat?
- Määrällisten mittareiden saatavuus, mitä voidaan mitata systemaattisesti?
- Vaikutusten synnyn ja näkyväksi tulemisen pitkä aikajänne (→ milloin on tarkoituksenmukaista arvioida eri tasonisia vaikutuksia)?

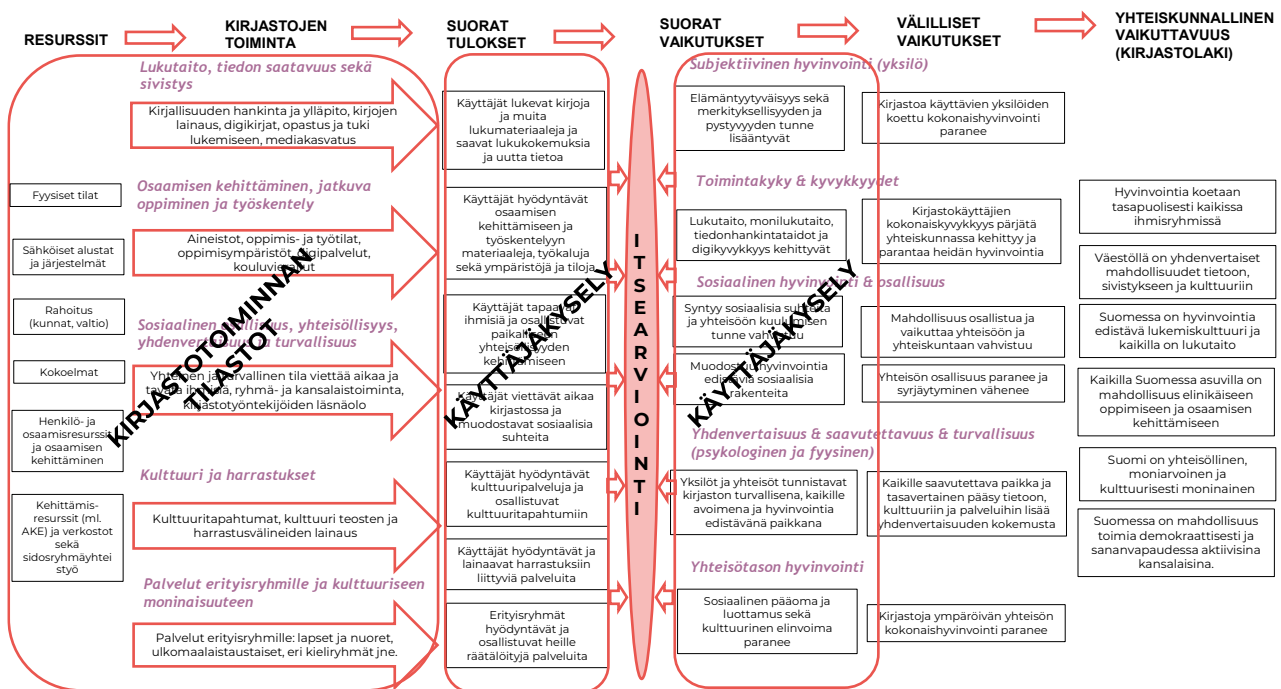
- Erilaisia vaikutuksia mittaavia mittarivaihtoehtoja on lukuisia - toimeenpanon apuna kaikkea ei voi eikä kannata mitata.

Mittareiden määrittelyssä huomioitava myös ”hyvän mittarin” peruskriteerit:

- Validiteetti = mittari mittaa sitä, mitä sen ajatellaan mitattavan/kuvaa aidosti asioita, joihin voidaan ja halutaan vaikuttaa.
- Reliabiliteetti = mittari ja mittaustulosprosessi ovat luotettavia.
- Ymmärrettävyys = mittarissa ymmärretään, mitä mitataan ja miksi.
- Mittarin tuottamisen kustannustehokkuus = mittaamisessa hyödyt ovat kustannuksia suuremmat.

4.3.2 Yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutusten seurantajärjestelmäehdotus

Yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutusten varsinaiset seurantamittarit on esitelty luvussa 5. Perusperiaatteena mittareiden hyödyntämisessä on seurantajärjestelmä, jonka eri osiin mittarit tuottavat tietoa. Kirjastojen resursseista ja toiminnasta saadaan mittaritietoa pääosin kirjastotoiminnan tilastoista. Suorista tuloksista ja vaikutuksista tietoa kerätään suoraan kirjastokäyttäjiltä heidän kirjastojen käyttöönsä ja hyvinvoinnin kokemuksiinsa liittyen. Näiden päätietolähteiden lisäksi hyödynnetään myös muita tietolähteitä.

Kuva 4. Hyvinvointivaikutusten seurantajärjestelmän logiikka. Itsearviointiin kootaan seurantatietoa, jonka pohjalta toimintaa kehitetään.

Seurantajärjestelmän keskeinen osa on kirjastojen itsearviointi. Ajatus on, että kuntatasoisesti (tai muulla päätettävällä tasolla) kirjastoasiantuntijat analysoivat paneelissa kirjastotoiminnan, asiakaskyselyn ja muiden tietolähteiden tietoja ja tekevät tulkintaa siitä, miten hyvinvointia on kirjastotoiminnalla saatu edistettyä ja onko vaikutusten synnylle luotu onnistuneet edellytykset. Itsearviointiin syötetään tietoa siis sekä toiminnan suunnasta että vaikutuksista. Tarkoitus on, että itsearvioinnissa tehdään

tilannekatsausta esimerkiksi kerran vuodessa hyvinvointivaikutusten edistämisestä kirjastotoiminnassa. Samassa yhteydessä olisi mahdollista tarkastella ja itsearvioida kirjastotoimintaa ja kirjastolain toteutumista myös kokonaisuutena ja hyvinvointivaikutuksia osana sitä. Tilannekatsauksen pohjalta määritetään mahdollisia toimia tai muutoksia toimintaan, mikäli niille on tarvetta.

Kirjastojen hyvinvointivaikutuksiin liittyvässä itsearvioinnissa tulisi tarkastella ja tuottaa näkemyksiä ainakin seuraavista asioista:

Resurssit ja kohdentaminen

- Onko kirjastotoiminnan resurssit riittävät hyvinvointivaikutusten edistämiseen?
- Kohdennetaanko resursseja eri vaikutuspoluilla tarkoituksenmukaisesti?

Vaikuttavuus

- Onko kirjastotoiminta eri vaikutuspoluilla vaikuttavaa? Missä vaikutuksia on syntynyt ja miksi? Missä ei, ja miksi?

Toiminnan kehittäminen

- Tulisiko kirjastotoimintaa tai sen painotuksia muuttaa hyvinvointivaikutusten vahvistamiseksi tietyillä vaikutuspoluilla?
- Onko tarpeen asettaa tai tarkentaa tavoitteita kirjastotoiminnalle, hyvinvointivaikutuksille tai mittareiden tavoitetasoille? Haluammeko painottaa tiettyjä vaikutuksia?

Kokonaisuus ja strateginen asema

- Edistääkö kirjastotoiminta kokonaisuutena hyvinvointivaikutuksia osana kunnan muuta toimintaa?
- Mitä johtopäätöksiä tästä seuraa kirjastotoiminnan, kirjastokäyttäjien ja päätöksenteon näkökulmasta?

5. Kirjastojen hyvinvointivaikutusten seuranta olemassa olevilla tietolähteillä

5.1 Olemassa olevat tietolähteet kirjastojen hyvinvointivaikutusten kuvaamisessa

Kirjastojen hyvinvointivaikutusten mallin tueksi on koottu olemassa olevia, toistuviin tiedonkeruisiin perustuvia mittareita. Painopiste on kuntalaisten hyvinvoinnin seurantaan käytettävissä mittareissa, joilla on yhteys kirjaston toimintaan ja kirjaston tavoittelemiin vaikutuksiin. Olemassa olevat tietolähteet ovat kuitenkin rajallisia. Ne jättävät paljon kirjastojen kannalta olennaisia asioita kuvaamatta. Toisaalta saatavilla olevat mittarit eivät aina kuvaa täysin osuvasti sitä ilmiötä, jonka indikaattoreina niitä halutaan käyttää. Kokonaisuuden kuvaamiseksi tarvitaan siksi myös asiakaskyselyä ja itsearviointia.

Hyvinvoinnin seuranta ja mittareita on Suomessa kehitetty paljon. Hyvinvoinnin mittaamista varten on tämän vuoksi olemassa monipuolinen ja rikas kokonaisuus tiedonkeruuta, rekisteriaineistoja ja tilastoja sekä näistä koostettuja tietokantoja, raporttityökaluja ja koonti-indikaattoreita. Pelkästään Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen THL:n ylläpitämässä Sotkanet-tietokannassa on yli 3600 indikaattoria terveydestä, hyvinvoinnista ja palvelujärjestelmän toimivuudesta.

Keskeisimpiä indikaattorikoosteita ovat HYTE-kertoimen indikaattorit sekä kuntien hyvinvointikertomuksen vähimmäistietosisältö. Kuntien ja hyvinvointialueiden hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen valtionosuuden lisäosa eli ns. HYTE-kerroin lasketaan kuntien osalta 15 prosessi-indikaattorista ja viidestä tulosindikaattorista⁶. Vähimmäistietosisältö koostuu puolestaan 54 tiedosta, jotka kuvaavat väestön hyvinvointia sekä hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen toimintatapoja ja johtamista.⁷

Kirjasto on suoraan tai osana useissa kuntien hyvinvointivaikutusten indikaattorikoosteissa. HYTE-kerroin kirjastoon liittyviä indikaattoreita ei ole, mutta ehdotus hyvinvointikertomuksen vähimmäistietosisällöksi sisältää mittarit kulttuuripalvelujen (kirjastot, museot ja teatterit) maantieteellisestä saavutettavuudesta, eri väestöryhmien huomioimisesta kulttuuripalveluiden järjestämisessä sekä kunnan nettokäyttökustannuksista kulttuuritoimintaan. Kirjastotoiminta on osa kaikkia edellä mainittuja mittareita. Kuntaliiton koostamassa, laaja-alaista hyvinvointia mittaavassa hyvinvointi-indikaattorissa kirjastolainauksen kokonaismäärä on yksi itsensä toteuttamisen ulottuvuuden mittari.⁸

Suomen yleisten kirjastojen tilastot⁹ ovat kirjastojen kansallista perustilastointia, josta vastaavat opetus- ja kulttuuriministeriö sekä Lupa- ja valvontavirasto. Kirjastot päivittävät tilastonsa tietokantaa, jota ylläpitää Helsingin kaupunginkirjasto osana opetus- ja kulttuuriministeriön myöntämää valtakunnallista kehittämistehtävää. Tilastot ovat saatavilla sekä suodatettavina aineistoina, visualisointeina että ladattavana Excel-tiedostona. Saavutettavuuskirjasto Celian tilastot ovat osittain Suomen yleisten kirjastojen tilastossa, mutta verkkokuuntelun lainausmäärät kunnittain ovat saatavilla Celian omassa tilastokoosteessa¹⁰.

Tilastokeskuksen kulttuuritilastot jakautuvat kahteen osaan: Suomen virallisen tilaston kulttuuritilastoihin¹¹ sekä kulttuuritilaston taulukkopalveluun¹². Ensin mainitut ovat saatavilla monipuolisina

⁶ <https://thl.fi/aiheet/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/hyvinvointijohtaminen/hyvinvointijohtaminen-kunnassa/hyte-kerroin-kannustin-kunnille>

⁷ <https://thl.fi/aiheet/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/tieto-ja-toimintamallit/hyvinvointikertomusten-vahimmaistietosisalto>. Vähimmäistietosisältö on nykyisellään vapaaehtoinen, koska sitä koskevaa asetusta ei ole vielä annettu.

⁸ <https://www.kuntaliitto.fi/hyvinvointi-ja-sivistys/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistaminen/hyvinvointi-indikaattori>

⁹ <https://tilastot.kirjastot.fi/>

¹⁰ <https://www.celianet.fi/yhteisöjen-ohjeet/kirjaston-ohjeet/tilastot-ja-asiakaskyselyt/#tilastot>

¹¹ <https://stat.fi/fi/tilasto/klt>

¹² https://pxhopea2.stat.fi/sahkoiset_julkaisut/kulttuuritilasto/alku.htm

visualisointeina, ja tunnuslukuja voi laskea suoraan Tilastokeskuksen palvelussa. Kirjastoa koskevat tilastot perustuvat opetus- ja kulttuuriministeriön tietoihin sekä kirjastotilastoon pois lukien saavutettavuutta koskeva mittari, joka on Tilastokeskuksen erillisesti tuottama indikaattori kulttuuritilaston taulukkopalvelussa. Taulukkopalvelun tiedot ovat xls-muodossa. Osa tilastoista on saatavilla visualisointina Taide ja kulttuuri -portaalissa¹³.

Kouluterveyskysely, TerveSuomi-kysely ja Monika-kysely ovat **THL:n toteuttamia väestökyselyitä**¹⁴, ja ne mittaavat eri ikäryhmien kokemusta hyvinvointiinsa liittyvistä tekijöistä. Kouluterveyskysely on näistä kattavin, koska se kerätään jokaiselta koululaiselta kolmessa eri ikäluokassa. Kouluterveyskyselyn tulokset ovat saatavilla kunta- ja koulutasolla. TerveSuomi ja Monika ovat aikuisväestön kyselyitä, ja niiden otosmäärän vuoksi tietoa on saatavilla hyvinvointialueitasolla sekä joissakin lisätiedonkeruun tilanneissa kunnissa.

TEA-viisari¹⁵ on THL:n kaikista kunnista keräämä tieto terveyttä edistävän toiminnan järjestämisestä kunnissa. Tietoja kerätään kahden vuoden välein viidessä teemassa, joista yksi on kulttuuri. Näiden avoimien tietolähteiden lisäksi tässä työssä on hyödynnetty yhtä kansallisen palvelututkimuksen mittaria, jota kerätään vain kyseisen tiedonkeruun tilanneista kunnista.

5.2 Olemassa olevat mittarit yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutusten viidelle polulle

Olemassa olevat mittarit on jäsennetty yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutusten mallin mukaisiin viiteen polkuun. Osa mittareista kuvaa tarjontaa, osa palveluiden käyttöä ja osa varsinaista väestön hyvinvointia ja sen osatekijöitä, kuten lukutaitoa tai digitaitoja. Moni mittari kuvaa tekijöitä, joihin **kirjasto voi vaikuttaa osaltaan, mutta ei yksin**. Ne ovat kuitenkin vaikutusten syntymisen kannalta relevantteja, vaikka ne eivät suoraan kohdistuisikaan kirjaston toimintaan. Näiden lisäksi kunnat seuraavat lukuisia laajoja hyvinvoinnin mittareita, kuten yksinäisyyden, sairastavuuden tai ylipainon yleisyyttä. Kirjastoilla on epäsuorat yhteydet myös näihin, mutta niitä ei ole otettu mukaan tähän malliin. Alla on lueteltu poluittain yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutusten indikaattorit ja niitä kuvaavat mittarit. Yksityiskohtaisemmat mittarikuvaukset ja niiden tietolähteet löytyvät liitteestä 3.

Lukutaito, tiedon saatavuus sekä sivistys -polku

- Kirjastopalveluiden saavutettavuus: prosenttia asukkaista, joilla on kirjasto 3 km etäisyydellä asuinpaikasta
- Kirjaston asiakaspalvelun saatavuus: aukiolotunnit, jolloin henkilökunta on paikalla

¹³ <https://www.taidejakulttuuri.fi/>

¹⁴ <https://thl.fi/tilastot-ja-data/tilastot-aiheittain/terveyden-ja-hyvinvoinnin-edistaminen>

¹⁵ <https://teaviisari.fi/>

- E-aineistojen lainaus: E-aineiston lainausmäärä per asukas
- Aineiston riittävyys ja osuvuus: lainaus per kokoelma
- Tyytyväisyys kirjastopalveluihin: miten hyvin kirjastopalvelut on hoidettu omassa kunnassa
- Lukutaidon edistäminen: Kirjasto järjestää lukutaitoon liittyviä koulutuksia ja tapahtumia
- Nuorten lukuharrastus: Lukee kirjoja omaksi ilokseen vähintään kuukausittain 8.–9. lk
- Lasten lukutaito: Paljon vaikeuksia lukemisessa 4.–5. lk
- Nuorten lukutaito: Vaikeuksia lukemista vaativissa tehtävissä 8.–9. lk; lukio, ammatillinen koulutus

Osaamisen kehittäminen, jatkuva oppiminen ja työskentely -polku

- Käynnit kirjastossa: Fyysiset käynnit
- Digitaalisiin liittyvä tarjonta: Kirjasto järjestää digitaalisiin liittyviä koulutuksia ja tapahtumia
- Nuorten digitaidot: Niiden nuorten osuus, joilla vaikeuksia opiskelussa tarvittavien laitteiden käytössä
- Työikäisten digitaidot: Niiden aikuisten osuus, jotka kokevat tarvitsevänsä opastusta sähköisten palveluiden käytössä
- Maahanmuuttajien digitaidot: Internetissä asioimisen vähintään kohtalaisesti osaavien osuus, % vastanneista

Sosiaalinen osallisuus, yhteisöllisyys, yhdenvertaisuus ja turvallisuus -polku

- Kirjastotilan käyttöaika: omatoimikirjaston aukioloajat
- Tilat kansalaistoiminnalle: Yleisten kirjastojen tilojen tarjoaminen kansalaistoimintaan
- Tilat nuorille: Niiden nuorten osuus, jotka kokevat, ettei asuinalueella ole tarpeeksi oleskelutiloja nuorille

Kulttuuri, harrastukset ja kansalaistoiminta -polku

- Tapahtumien tarjonta: Tapahtumien määrä kirjastossa

Palvelut erityisryhmille ja kulttuuriseen moninaisuuteen -polku

- Lukemisen tuen käyttö: Celian asiakasmäärä
- Lukemisen tuen käyttö: Celian lainausmäärä per Celian asiakas
- Luokse tuotavat palvelut: Kotipalvelun asiakasmäärä
- Maahan muuttaneiden asiakkuus: Kirjastossa kuluneen vuoden aikana käyneiden osuus
- Maahan muuttaneiden palvelutarve: Kirjastopalveluita riittämättömästi saaneiden osuus

5.3 Arviointi toimivuudesta

Olemassa olevat tiedonkeruut eivät yksinään riitä kirjastojen hyvinvointivaikutusten mittaamiseen. Ne ovat kuitenkin hyödyllisiä muiden hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen näkökulmien kanssa keskusteluun, kirjaston nostamiseen hyvinvointikertomuksen mittareihin ja tarpeen seurantaan. Esimerkiksi luku- ja digitaalisten mittarit auttavat tunnistamaan yhteisiä kohderyhmiä. Kirjastojen tuottamat vo-lyymi- ja aukiolotiedot ovat olennaisia tietoja, koska ne ovat edellytyksiä vaikutusten synnylle.

Esimerkiksi kirjastopalveluiden ja -tilan saatavuus ja saavutettavuus ovat perusedellytyksiä sille, että niiden käytöstä voi ylipäättään syntyä vaikutuksia.

Tiedon olemassaolo ei takaa sitä, että se tuottaa hyödyllistä tietoa. Vaikka useimmat kansallisesti kerättävät mittarit ovat huolella testattuja, tiedossa voi silti olla vinoumia tai tiedon tuotantoon liittyviä virheitä. Yleisin virhelähde on kuitenkin se, että keskiarvo piilottaa taakseen eriytyviä kehityskulkuja. Osassa kansallisista aineistoista on saatavissa eriteltyjä tietoja esimerkiksi sukupuolittain tai ikäryhmittäin, mutta moni merkityksellinen ilmiö tapahtuu risteävänä tekijänä usean taustatekijän yhteisvaikutuksesta, mihin tilastotiedoilla on vaikea päästä käsiksi. Tilastokeskuksen ylläpitämä tietoaaineistojen laadun kriteeristö¹⁶ antaa syventävää ymmärrystä tiedon laadun osatekijöistä.

6. Hyvinvointivaikutusten seuranta asiakaskyselyllä

6.1 Asiakaskyselyn laatiminen ja testaus

Pilottikyselyn laatiminen oli keskeisessä roolissa yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutusten mittariston luomisessa. Kyselyn ensisijaisena tarkoituksena oli testata sen toimivuutta, sillä kysely toimii myös pohjana ja tiedonkeruumenetelmänä kirjastojen hyvinvointivaikutusten mittariston käytännön hyödyntämisessä. Kyselyn tavoitteena oli myös kerätä tarvittavaa uutta aineistoa sekä validoida kirjallisuuskatsauksessa ja olemassa olevan kyselyaineiston analyysissä löydettyjä hyvinvointivaikutuksia.

Kyselyn laatimisessa kiinnitettiin huomiota erilaisiin vastaajaryhmiin muun muassa mahdollistamalla erilaisia vastaustapoja (sähköinen ja paperinen) sekä muotoilemalla kysymykset ymmärrettävästi ja riittävän yksiselitteisesti. Kyselystä pyrittiin myös tekemään mahdollisimman tiivis.

Kysely oli auki 17.11.–7.12.2025 ja siihen oli mahdollista vastata kaikissa hankkeeseen osallistuneissa kirjastoissa sekä sähköisenä että paperisena versiona. Kyselyn vastausmääriin pyrittiin vaikuttamaan eri keinoin eri kirjastoissa muun muassa mainostamalla kyselyä kirjastojen tai kaupunkien verkkosivuilla sekä somekanavissa. Lisäksi kirjastojen työntekijät saattoivat ottaa kyselyn puheeksi ja kehottaa asiakkaita vastaamaan siihen.

Pilottikyselyyn liittyi tiettyjä rajoituksia. Kyselyyn oli mahdollista vastata vain suomeksi, mikä rajasi kyselyyn vastanneiden joukkoa. Mallin hyödyntämisessä suositellaan, että vastaaminen mahdollistetaan eri kielillä, jolloin kysely tulee saavutettavammaksi esimerkiksi ruotsinkielisille sekä maahanmuuttajille. Kyselystä ei myöskään räätälöity erilaista versiota esimerkiksi lapsille. Muista rajoitteista on kerrottu tarkemmin seuraavassa alaluvussa tulosten yhteydessä.

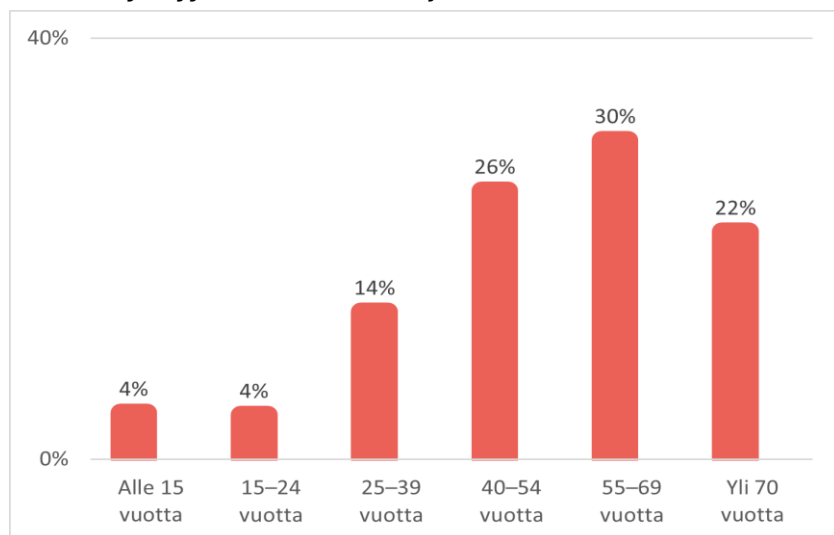
¹⁶ <https://stat.fi/meta/tilastoinnin-kehittaminen/tiedon-laatukehikko/tiedon-laatukriteerit.html>

Määrällinen aineisto analysoitiin tilastollisin menetelmin tuottamalla vastauksista esimerkiksi prosent-tiosuuksia ilmaisevia kuvioita. Laadullinen aineisto analysoitiin teoriaohjaavaa sisällönanalyysiä hyö-dyntäen niin, että aineistosta etsittiin toistuvia teemoja. Kirjastot saivat myös käyttöönsä kirjastokoh-taiset tulokset.

6.2 Asiakaskyselyn tulokset

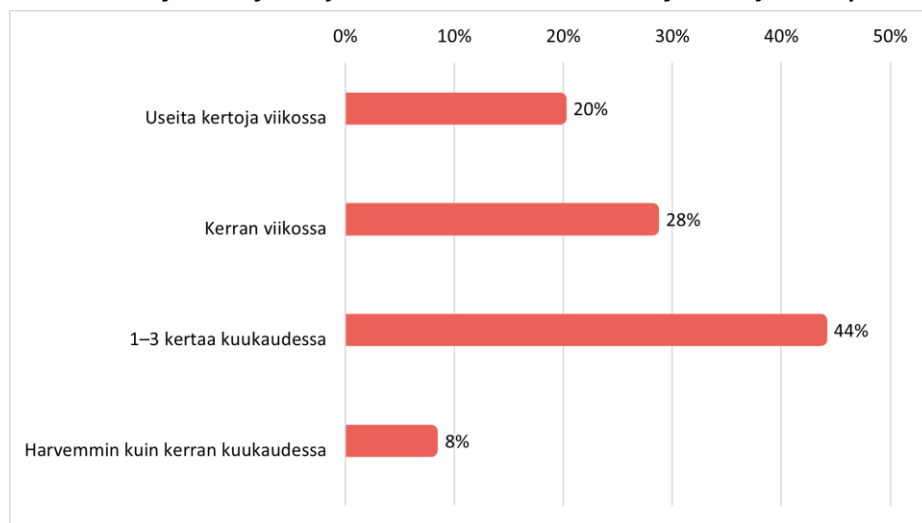
Kyselyyn vastasi 1 873 henkilöä, jotka edustivat laajasti hankkeen eri kuntia ja ikäryhmiä. Ikäjakaumal-taan vastaajat painottuivat keski-ikäisiin ja ikääntyneisiin: yli puolet oli 40 vuotta täyttäneitä, suurin ryhmä oli 55–69-vuotiaat (30 %). Lasten ja nuorien osuus jäi alle kymmenesosaan (Kuvio 1). Vastaaja-joukossa oli kaksi merkittävää vinoutumaa: 80 % vastaajista oli naisia, kysely tavoitti miespuoliset asi-akkaat heikommin. Lisäksi kysely oli saatavilla vain suomeksi, minkä vuoksi muut kieliryhmät jäivät lä-hes kokonaan tavoittamatta (97 % suomenkielisiä). Nämä vinoutumat on syytä huomioida tulosten tul-kinnassa, sillä ne voivat vaikuttaa siihen, millaiset hyvinvointivaikutukset korostuvat.

Kuvio 1. Kyselyyn vastanneiden ikäjakauma.

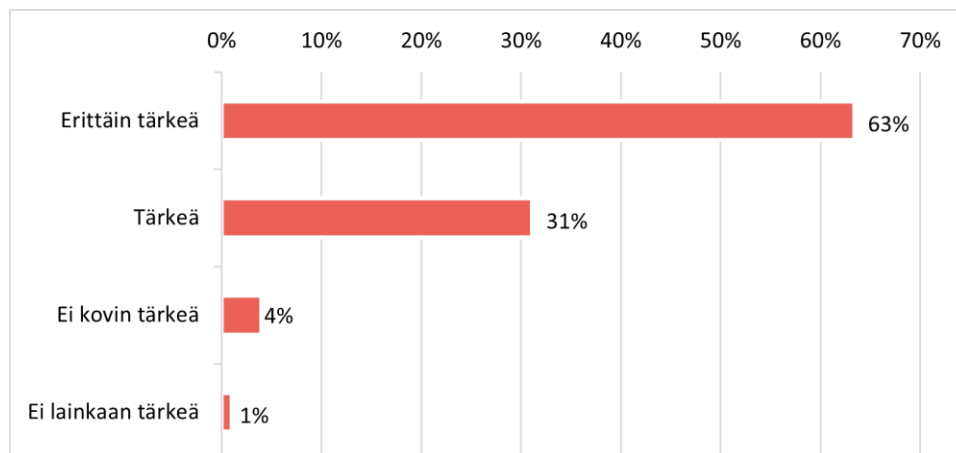

Kyselyyn vastanneet olivat pääsääntöisesti kirjaston aktiivikäyttäjiä, joille palvelu on merkityksellinen osa arkea. Yli 90 % vastaajista käyttää kirjaston palveluita tai vierailee kirjastossa vähintään kuukausit-ain ja yhtä moni pitää kirjastoa vähintään tärkeänä osana elämäänsä (Kuvio 2, Kuvio 3). Kysely tuottaa näin ollen luotettavaa tietoa säännöllisten käyttäjien kokemuksista, mutta ei tavoita satunnaisia tai harvoin kirjastoa käyttäviä henkilöitä.

Kuvio 2. Käyntitiheys kirjastossa. Kuinka usein käytät kirjaston palveluita tai vieraillet kirjastossa?

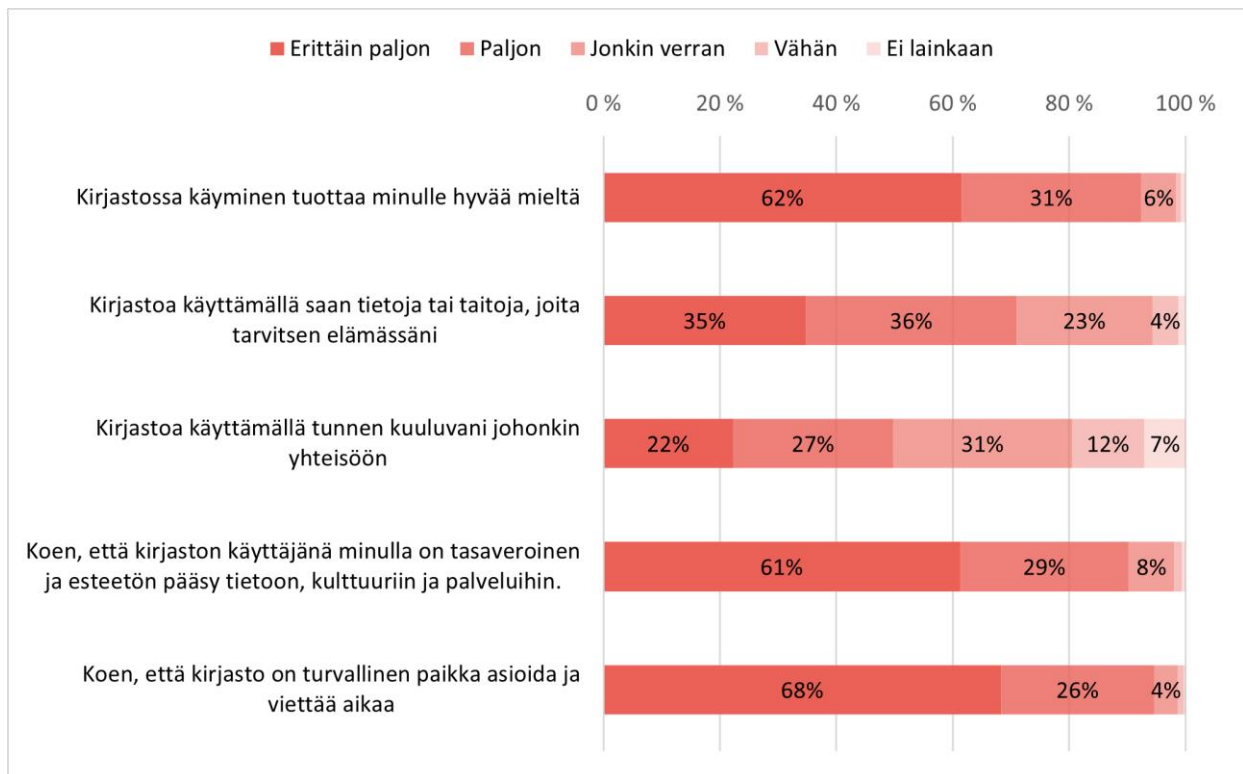
Kuvio 3. Kuinka tärkeä osa elämäsi kirjasto on?

Käyttötavat olivat moninaisia: kirjojen lainauksen (95 %) ohella lähes puolet vastaajista kertoi osallistuvansa tapahtumiin tai viettävänsä aikaa kirjaston tiloissa. Merkittävä osa käytti kirjastoa myös työkentelyyn, opiskeluun tai harrastuksiin. Lähes kaksi kolmasosaa oli saanut henkilökunnalta apua aineiston löytämisessä. Kirjasto palvelee siis vastaajia monin tavoin: tiedon lähteenä, oppimisen ja työkentelyn tilana, tapahtumien areenana sekä yhteisöllisenä kohtaamispaikkana.

Kyselyyn vastanneet olivat kirjaston aktiivisia käyttäjiä, joille kirjasto on merkityksellinen osa arkea ja joiden käyttötavat ovat moninaisia. Tätä taustaa vasten tarkasteltiin viittä hyvinvointivaikutusta, jotka oli tunnistettu projektin aiemmissa työvaiheissa: hyvän mielen tuottaminen, tiedot ja taidot, yhteisöllisyyden tunne, tasaveroinen pääsy tietoon ja kulttuuriin sekä turvallisuuden kokemus. Vastaajia pyydettiin arvioimaan väittämiä asteikolla 1–6, jossa 1 = erittäin paljon (täysin samaa mieltä), 5 = ei lainkaan (täysin eri mieltä) ja 6 = en osaa sanoa. Tulokset osoittavat, että kirjasto koetaan vahvasti hyvinvointia tukevana palveluna (Kuvio 4). Kaikkien viiden mitatun hyvinvointivaikutuksen osalta selkeä enemmistö vastaajista oli samaa mieltä väittämien kanssa.

Kuvio 4. Vastaa seuraaviin kysymyksiin oman kirjaston käyttösi pohjalta.

Turvallisuuden tunne nousi vahvimaksi hyvinvointivaikutukseksi: 94 % vastaajista koki kirjaston olevan turvallinen paikka vastaamalla erittäin paljon tai paljon. Hyvän mielen kokeminen oli toiseksi vahvin hyvinvointivaikutus: 93 % vastaajista oli samaa mieltä väittämän "Kirjastossa käyminen tuottaa minulle hyvää mieltä" kanssa (erittäin paljon 62 %, paljon 31 %).

Tasaveroinen ja esteetön pääsy tietoon, kulttuuriin ja palveluihin sai myös vahvan kannatuksen: 90 % oli samaa mieltä väittämän kanssa (erittäin paljon 61 %, paljon 29 %). Tämä alleviivaa kirjaston yhteiskunnallista merkitystä tasa-arvon ja saavutettavuuden edistäjänä. Tiedot ja taidot -hyvinvointivaikutus keräsi 71 % kannatuksen: vastaajat kokivat, että kirjastoa käyttämällä he saavat tietoja tai taitoja, joita tarvitsevat elämässään (erittäin paljon 35 %, paljon 36 %). Vaikka kannatus oli alhaisempi kuin muissa väittämissä, se on silti merkittävä: yli kaksi kolmasosaa vastaajista kokee kirjaston tukevan oppimistaan ja kehittymistään.

Yhteisöllisyyden tunne jakoi vastaajien mielipiteitä eniten. Vajaa puolet vastaajista (49 %) oli samaa mieltä väittämän "Kirjastoa käyttämällä tunnen kuuluvani johonkin yhteisöön" kanssa (erittäin paljon 22 %, paljon 27 %).

Turvallisuuden tunne oli vahva kaikissa ikäryhmissä, mutta erityisen korkea yli 70-vuotiaiden keskuudessa (yli 95 % samaa mieltä). Tämä korostaa kirjaston merkitystä ikääntyneiden turvallisuuden tunteen rakentajana.

Kysely mahdollistaa perustason tulospöytäkirjan lisäksi myös syvemmän analyysin, joka voi tuottaa arvokasta lisätietoa. Tässä kokeilussa tarkasteltiin myös ristiintaulukoinnin avulla, miten hyvinvointivaikutusten kokeminen vaihtelee taustamuuttujien mukaan, sekä tilastollisin menetelmin (Spearmanin

järjestyskorrelaatio), miten käyttötavat ja kirjaston koettu tärkeys ovat yhteydessä koettuihin hyvinvointivaikutuksiin.

Taustamuuttujista ikäryhmä ja sukupuoli osoittautuivat merkityksellisiksi. Hyvinvointivaikutusten myönteisyys kasvoi iän myötä: 40–69-vuotiaat antoivat kautta linjan myönteisimmät arviot, ja yli 70-vuotiailla turvallisuuden tunne oli erityisen korkea. Nuorimmissa ikäryhmissä arviot olivat maltillisempia, mutta silti pääosin myönteisiä. Naiset puolestaan arvioivat kirjaston hyvinvointivaikutukset myönteisemmin kuin miehet lähes kaikissa väittämässä, ja erot olivat suurimpia turvallisuuden tunteessa, hyvän mielen kokemisessa ja yhteisöllisyydessä. Miehilläkin arviot olivat pääosin myönteisiä, mutta eivät yhtä voimakkaita. Nämä tulokset on kuitenkin syytä suhteuttaa vastaajajoukon vinoumiin, sillä vastaajista 80 % oli naisia ja yli puolet 40 vuotta täyttäneitä.

Kirjaston koettu tärkeys oli yhteydessä kaikkiin viiteen hyvinvointivaikutukseen: mitä tärkeämmäksi vastaaja koki kirjaston omassa elämässään, sitä myönteisemmiksi hän arvioi sen hyvinvointivaikutukset. Yhteys oli johdonmukainen ja tilastollisesti merkitsevä kaikilla osa-alueilla. Yhteys oli voimakkain hyvän mielen kokemisessa ja tiedoissa ja taidoissa, heikoimmillaan turvallisuuden tunteessa, joka oli korkea myös niillä, jotka eivät kokeneet kirjastoa erityisen tärkeäksi.

Käyttötapojen osalta tuloksissa erottui kolme tapaa, joilla oli selkein yhteys koettuun hyvinvointiin. Kirjastossa vietetty aika, kuten lukeminen, liittyi useisiin hyvinvoinnin osa-alueisiin, erityisesti hyvän mielen kokemiseen. Kirjaston käyttäminen opiskeluun tai työskentelyyn oli yhteydessä selvästi muita myönteisempiin arvioihin tiedollisesta ja taidollisesta hyödystä. Osallistuminen kirjaston tapahtumiin liittyi puolestaan erityisesti vahvempaan yhteisöön kuulumisen tunteeseen. Vastaavia analyysejä on mahdollista tehdä myös kirjastokohtaisilla aineistoilla, jolloin kirjasto voi saada tarkempaa näyttöä siitä, mille asiakasryhmille ja millaisiin käyttötapoihin hyvinvointivaikutukset erityisesti kytkeytyvät.

6.3. Arviointi toimivuudesta ja hyödynnettävyydestä

Kyselyyn vastaaminen koettiin pääosin helpoksi. Erittäin helppoa kysymyksiin vastaaminen oli 75,5 %:lle (n=1 414) vastaajista ja helppoa 20,7 %:lle (n=388). Yhteensä 96,2 % koki kyselyn helppokäyttöiseksi. Vain 0,6 % (n=11) piti vastaamista kohtalaisen vaikeana ja 0,2 % (n=3) erittäin vaikeana. Kyselyn kysymyksenasettelut ja rakenne toimivat hyvin käytännössä. Helppokäyttöisyys on tärkeä mittarin laatukriteeri, sillä se vaikuttaa vastausten luotettavuuteen ja vastaajien halukkuuteen osallistua kyselyyn.

Kyselyn lopussa vastaajilla oli mahdollisuus antaa avointa palautetta kyselystä. Joillekin vastaajille jäi epäselväksi, mikä kyselyn tarkoitus oli ja ketä se palvelee. Esimerkiksi joidenkin vastaajien mielestä kyselyssä olisi pitänyt kysyä kirjaston sijainnista, aukioloajoista tai kalusteista, vaikka kyselyn fokus oli hyvinvointivaikutuksissa. Kyselyn kontekstin ja tavoitteiden viestintää olisi voinut vielä selkeyttää.

Kyselyyn suhtauduttiin yleisesti hyvin positiivisesti ja kyselyn toteuttamista pidettiin tärkeänä. Mahdollisuutta erilaisiin vastaustapoihin (sähköinen ja paperinen versio) pidettiin tärkeänä, mutta paperiversion ulkoasuun toivottiin panostusta toiminnallisuuden kannalta, ettei se olisi suora kopio sähköisestä versiosta. Avovastausten koettiin lisäävän kyselyn merkityksellisyyttä, kun vastaaja pääsi ilmaisemaan ajatuksiaan vapaasti. Avoimet vastaukset myös tukevat kyselyn tulosten syvempää ymmärrystä.

Asiakaskysely osoittautui toimivaksi ja luotettavaksi työkaluksi kirjaston hyvinvointivaikutusten mittamiseen. Se keräsi runsaasti vastauksia (n=1 873), koettiin helppokäyttöiseksi ja tuotti johdonmukaisia tuloksia, jotka vahvistavat ja täydentävät projektin aiempia havaintoja. Kyselyn tulokset tarjoavat vahvan perustan mittariston jatkokehittämiselle ja osoittavat, että kirjastolla on merkittävä rooli asiakkaiden hyvinvoinnin tukemisessa.

7. Hyvinvointivaikutusten seuranta kirjaston itsearvioinnilla

7.1 Itsearviointi yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutuksista

Itsearviointi on hyvinvointivaikutusten mallin seurannan kolmas aineistolähde. Itsearviointia tarvitaan täydentämään rekisteri- ja tilastotiedon ja asiakaskyselyn välinen osuus tarkentamalla sitä, millaiset edellytykset hyvinvointivaikutusten synnylle on. Kirjaston hyvinvointivaikutukset syntyvät yleisten edellytysten, tehtyjen toimien ja asiakkaiden käytön ja kokemuksen kokonaisuudesta. Itsearvioinnissa on kyse jäsenneulystä havainnoinnista, jota täydentää mahdollisuus reflektoida ja pohtia kehittämistarpeita.

Itsearviointi on määrämuotoinen lomake, joka on tarkoitettu toimipistetasolla täytettäväksi. Hyödyllisintä on, jos se **täytetään toimipisteen työntekijöiden yhteistyönä**. Tällöin se on rakenne kirjaston hyvinvointivaikutuksista ja sen edellytyksistä käytävälle keskustelulle, havaintojen jakamiselle ja merkityksellisten tarpeiden tai toimintojen tunnistamiselle. Kuntatasolla se tarjoaa seurantakeinon eri toimipisteiden tarpeille ja toimille. Näin se tuottaa tietoa esimerkiksi hyvinvointikertomukseen ja -suunnitelmaan kirjaston osuudesta kuntalaisten hyvinvoinnin ja terveyden edistämisessä.

Itsearviointilomakkeen täyttö kannattaa sitoa toiminnan suunnittelun ja seurannan sykliin. On kunta-kohtaisesti päätettävissä, onko itsearviointi tarkoituksenmukaista toteuttaa laajan hyvinvointikertomuksen ja -suunnitelman sykleissä neljän vuoden välein, vuosittain suppean hyvinvointikertomuksen laadinnan yhteydessä vai kirjaston omassa suunnittelun ja seurannan syklissä esimerkiksi joka toinen vuosi. Hyvinvoinnin edistämisen vaikutusten syntyminen ja kehittämistoimet ovat toimipistetasolla hitaasti muuttuvia, minkä vuoksi **vuosittain tapahtuva itsearviointi ei ole tarkoituksenmukainen**. Olennaisempaa kuin mittarien rutiininomainen seuranta on niiden myötä syntyvä keskustelu ja vieminen toimenpiteiksi. Itsearviointi voi siis olla järkevää toteuttaa kahden tai neljän vuoden välein.

Itsearviointi tukee mallin hyödyntämistä, koska se konkretisoi sitä, millä poluilla vaikutuksia syntyy ja millä ei. Se tarkentaa, kuinka hyvin resurssit, toimenpiteet ja tavoitteet ovat keskenään linjassa, ja tuo esiin kohdat, joissa tavoitteet ja toimenpiteet eivät vastaa toisiaan. Samalla se osoittaa, missä kirjasto täydentää muuta kunnan toimintaa. Itsearvioinnin kysymykset löytyvät kokonaisuudessaan liitteestä 5.

Kirjastojen itsearvioinnissa on hyödynnetty kirjastojen hyvinvointivaikutusten mallin rinnalla Kuntaliiton tekemää yleisten kirjastojen saavutettavuussuositusta¹⁷.

Lukutaito, tiedon saatavuus sekä sivistys -polku

- Erilaiset väestöryhmät huomioidaan toimipisteen kokoelman suunnittelussa ja aineiston valinnassa
- Eri kuntalaisryhmät ovat osallisia kirjastopalveluiden kehittämisessä
- Toimipisteellä on tavat tukea tai ohjata asiakkaita, joilla on vaikeuksia oppia lukemaan

Osaamisen kehittäminen, jatkuva oppiminen ja työskentely -polku

- Toimipisteessä on tietokoneita digiasiointiin
- Toimipisteessä on asiakkaiden käytössä oleva langaton verkko
- Toimipisteessä on tulostus- ja kopiointimahdollisuus

Sosiaalinen osallisuus, yhteisöllisyys, yhdenvertaisuus ja turvallisuus -polku

- Asiakaspalaute käsitellään säännöllisesti ja avoimesti
- Toimipiste on fyysisesti esteetön
- Toimipisteessä on asiakas-wc
- Toimipisteessä on viilennys tai muuten viileää helteellä
- Kirjastotilassa on näkyvillä turvallisuuteen liittyvät säännöt ja ohjeet
- Henkilökunta puuttuu asiattomaan käyttäytymiseen

Kulttuuri, harrastukset ja kansalaistoiminta -polku

- Tapahtumien määrä toimipisteessä
- Toimipisteessä on lainattavia harrastusvälineitä
- Tilojen ja laitteiden tarjonta olemiseen ja harrastamiseen
- Tiloja tapahtumien järjestämiseen
- Asiakkailta on mahdollisuus ehdottaa tapahtumien aiheita ja osallistua tapahtumien suunnitteluun ja järjestämiseen

Palvelut erityisryhmille ja kulttuuriseen moninaisuuteen -polku

- Kokoelmissa on aineistoja asiakaskunnan tarvitsemilla kielillä
- Vieraskielinen aineisto on helposti löydettävissä
- Henkilöstöllä on osaaminen ja tavat tukea monikielisiä asiakkaita palveluiden käytössä
- Kirjaston kokoelmissa on saavutettavia ja selkokieliä aineistoja
- Toimipisteessä on säännöllisesti yhdenvertaisuuteen liittyviä teemanostoja (vammaisuus, monikulttuurisuus, HLBTIQA+)
- Toimipiste tarjoaa räätälöityjä ja saavutettavia opastuksia

¹⁷ <https://www.kuntaliitto.fi/julkaisut/2017/1754-yleisten-kirjastojen-saavutettavuussuositus>

- Kirjastolla on hakeutuvia/ luokse tuotavia palveluita (kotipalvelu, laitostuokielma tms.)

7.2 Arviointi toimivuudesta

Itsearviointin hyötyjä on tosiasiallisen toiminnan kirjaaminen. Se täydentää tarve- ja vaikutusmittareita konkretisoimalla sitä, millaisia edellytyksiä vaikutuksilla on syntyä ja millaisia tekoja sen eteen tehdään. Itsearviointi on myös olennainen toimipistetasen tiedon tuottamisen väline, sillä toimipistetasen tietoa on muuten niukasti saatavilla. Toimipistetasolla itsearviointi tuottaa lähinnä kyllä/ei -tyyppisiä vastauksia. Nämä voidaan tulevissa kehitysvaiheissa koostaa TEA-viisarin kaltaisesti pisteytetyksi mittaristoksi, joka mahdollistaa kunnan toimipisteiden hyvinvointivaikutusten edellytysten vertailun tai kuntien välisen vertailun.

Itsearviointia ei kattavasti testattu hankkeen yhteydessä, ja siksi sitä koskevaa lomaketta on syytä jatkossa kehittää. Tämä koskee sekä sanoitusta että kriittistä tarkastelua sen suhteen, millaista lisäarvoa kukin kysymys tuo suhteessa muihin aineistonkeruisiin ja miten hyödyllinen se on itsenäisenä, ilman muita aineistonkeruita. Sen heikkoutena on myös toimipisteiden erilaisuus: osalle sen sisällöt ovat itsestäänselvyksiä, osalle taas tarkasteltavat asiat eivät ole relevantteja tai niiden tavoitetaso on olosuhteisiin ja resursseihin nähden korkea.

Mittaamista olennaisempi vaikutus on kuitenkin itsearviointin hyödyntäminen keskusteluun ja kehittämisajatuksen kirjaamiseen. Kyllä tai ei -vastaus ei vielä kerro, miten toiminta on esimerkiksi onnistunut tavoittamaan kohderyhmänsä. Mittaaminen, vertailu tai raportointi ei itsessään tuota parempia hyvinvointivaikutuksia, vaan se edellyttää toimintaa ja sen kehittämistä haluttujen tavoitteiden mukaisesti. Tässä henkilöstön kiinnostus, osaaminen ja resurssit ovat olennaisempia kuin mittareiden tuottama pistemäärä.

8. Mallin hyödyntäminen ja kehittäminen

8.1 Malli kirjastojen hyvinvointiosaamisen kypsyystason kehittämisessä

Tässä työssä kehitetty kirjastojen hyvinvointivaikutusten malli tarjoaa rakenteen kirjastojen toiminnan ja hyvinvointivaikutusten välisen suhteen jäsentämiseen. Mallin hyödyntäminen ei kuitenkaan rajoitu yksittäisten vaikutusten tunnistamiseen tai seurantaan, vaan sitä voidaan käyttää myös kirjastojen hyvinvointiosaamisen kypsyystason tarkasteluun ja kehittämiseen. Kypsyysajattelun tavoitteena on hahmottaa, missä määrin kirjasto tunnistaa, seuraa, tulkitsee ja hyödyntää hyvinvointivaikutuksiin liittyvää tietoa omassa toiminnassaan.

Hyvinvointiosaamisen kypsyystaso ei kuvaa ensisijaisesti kirjaston onnistumista tai vaikuttavuutta, vaan sen valmiuksia ja toimintatapoja hyvinvointivaikutusten edistämiseksi. Kaikki kirjastot eivät ole samassa lähtötilanteessa, eikä niiden ole tarkoituksenmukaista tavoitella samanlaista toimintamallia tai kehitysvauhtia. Kypsyysajattelu tuo arviointiin tarvittavaa hienojakoisuutta ja auttaa tunnistamaan kehityspolkuja sen sijaan, että toimintaa tarkasteltaisiin yksinkertaisella kyllä–ei-asteikolla.

Kypsyysmalli ei ole erillinen vaikutusmalli, vaan väline, jonka avulla tässä työssä kehitettyä hyvinvointivaikutusten mallia voidaan hyödyntää systemaattisemmin kirjastojen omassa kehittämistyössä. Vaikutusmalli kuvaa, millaisia hyvinvointivaikutuksia kirjastojen toiminnasta voi syntyä ja millaisten vaikutuspolkujen kautta ne rakentuvat. Kypsyysmalli puolestaan tarkastelee, miten tietoisesti ja johdonmukaisesti kirjasto tunnistaa näitä vaikutuksia, kerää niihin liittyvää tietoa ja käyttää sitä toiminnan ohjaamiseen.

Hyvinvointiosaamisen kypsyystaso rakentuu neljästä toisiinsa kytkeytyvästä ulottuvuudesta: hyvinvointivaikutusten tunnistamisesta, vaikutusten seurannasta, tiedon tulkinnasta ja oppimisesta sekä toiminnan kehittämisestä. Tunnistamisen tasolla tarkastellaan, onko kirjastossa yhteistä ymmärrystä siitä, millaisia hyvinvointivaikutuksia toiminnalla tavoitellaan ja keitä hyvinvointivaikutukset koskevat. Seurannan tasolla arvioidaan, hyödynnetäänkö systemaattisesti mittareita, asiakaskyselyitä ja muuta tietoa vaikutusten tarkastelussa. Tulkinnan ja oppimisen ulottuvuudessa painottuu se, käydäänkö kerätystä tiedosta yhteistä keskustelua ja tehdäänkö sen pohjalta johtopäätöksiä. Toiminnan kehittämisen tasolla tarkastellaan, ohjaako hyvinvointitieto aidosti toimintaa, painotuksia ja resurssien kohdentamista.

Ulottuvuudet	Alkava	Kehittyvä	Vakiintunut	Strateginen
Tunnistaminen	Hyvinvointivaikutuksia tunnistetaan yleisellä tasolla Kohderyhmät hahmotetaan karkeasti Ymmärrys perustuu pitkälti kokemukseen ja hiljaiseen tietoon	Hyvinvointivaikutukset ja keskeiset kohderyhmät on nimetty Vaikutuspolkuja hahmotetaan	Hyvinvointivaikutukset ja kohderyhmät on jäsennetty selkeästi Kirjasto tunnistaa oman roolinsa osana laajempaa kokonaisuutta	Hyvinvointivaikutukset on kytkeytyä strategisiin tavoitteisiin Kohderyhmien tarpeet ohjaavat suunnittelua
Seuranta	Yksittäisiä mittareita tai kyselyjä käytössä Tiedonkeruu ei ole säännöllistä tai yhteismitallista	Mittareita ja asiakaskyselyjä hyödynnetään toistuvasti Tiedonkeruulla on selkeämpi rakenne	Seuranta on systemaattista ja toistuvaa Asiakaskysely ja itsearviointi ovat osa vuosikelloa	Hyvinvointitietoa hyödynnetään osana johtamista Kirjasto kykenee tarkastelemaan kehitystä ajassa
Tulkinta ja oppiminen	Tietoa tarkastellaan pistemäisesti Yhteinen keskustelu on satunnaista	Tietoa käsitellään yhdessä esimerkiksi palavereissa Johtopäätöksiä tehdään, mutta ne ovat vielä osittaisia	Tietoa tulkitaan suunnitelmallisesti Itsearviointi toimii keskeisenä oppimisen välineenä	Tieto tukee strategista keskustelua ja ennakkointia Oppiminen on jatkuvaa ja jaettua
Toiminnan kehittäminen	Hyvinvointinäkökulma huomioidaan, mutta ei systemaattisesti Kehittäminen perustuu yksittäisiin havaintoihin	Hyvinvointitieto vaikuttaa yksittäisiin kehittämistoimiin Painotukset vaihtelevat tilanteen mukaan	Hyvinvointitieto ohjaa toimintaa ja painotuksia Kehittämistoimet perustellaan tiedolla	Hyvinvointivaikutukset ohjaavat resursointia, kumppanuuksia ja valintoja Kirjasto toimii aktiivisena toimijana hyvinvointi-ekosysteemissä

Taulukko 1. Kirjastojen hyvinvointivaikutusten johtamisen kypsyysmalli

Itsearviointi toimii keskeisenä linkkinä vaikutusmallin ja kypsyysajattelun välillä. Vaikutusmalliin perustuva itsearviointi tuottaa tietoa siitä, millä vaikutuspoluilla hyvinvointivaikutusten syntymiselle on luotu edellytyksiä ja missä on kehittämistarpeita. Samalla itsearviointi tukee kirjaston hyvinvointiosaamisen kehittymistä tekemällä näkyväksi toimintatapojen vahvuuksia ja puutteita. Itsearvioinnin merkitys ei ole

yksittäisten vastausten tai pistemäärien tuottamisessa, vaan rakenteen tarjoamisessa yhteiselle keskustelulle, oppimiselle ja kehittämistoimien tunnistamiselle.

Kypsyysajattelun avulla voidaan myös tunnistaa, että kirjaston hyvinvointiosaamisen taso voi vaihdella eri vaikutuspoluilla. Kirjasto voi esimerkiksi olla pitkälle kehittynyt vaikutusten tunnistamisessa ja seurannassa, mutta toiminnan kehittäminen voi vielä olla alkuvaiheessa. Tämä korostaa kypsyysmallin käyttöä kehittämisen välineenä, ei arvioivana tai vertailevana mittarina.

Kokonaisuutena hyvinvointiosaamisen kypsyystason tarkastelu tukee tässä työssä kehitetyn vaikutusmallin tavoitteita. Se auttaa kirjastoa hahmottamaan omaa rooliaan osana kunnan hyvinvointityötä, suuntaamaan kehittämistä realistisesti ja vahvistamaan tiedolla johtamista. Kypsyysajattelu tarjoaa kielen ja rakenteen, joiden avulla vaikutusmalliin pohjautuva tieto voidaan kytkeä osaksi kirjastojen arjen suunnittelua, seurantaa ja jatkuvaa oppimista.

8.2 Malli kunnan hyvinvointivaikutusten johtamisessa

Kunnilla on lakisääteinen vastuu hyvinvoinnin edistämisestä. Hyvinvointi rakentuu usean toimialan yhteisvaikutuksesta. Kirjastot ovat yksi osa kokonaisuutta. Kirjastojen toiminnalla on tietyt erityispiirteet, jotka tekevät siitä hyvinvointivaikutusten kannalta tärkeän kuntapalvelun. Kirjastot ovat jokaisessa Suomen kunnassa toimiva matalan kynnyksen peruspalvelu, joka tavoittaa useita väestöryhmiä ja on usein kunnan harvoja avoimia ja ilmaisia julkisia tiloja.

Hyvinvointivaikutusten malli tarjoaa kunnalle rakenteen, jonka kautta kirjastojen hyvinvointivaikutukset voidaan tunnistaa, tulkita ja huomioida osana hyvinvointijohtamista. Sen tarkoitus ei kuitenkaan ole toimia erillisenä seurantajärjestelmänä, uutena raportointivelvoitteena tai rinnakkaisena hyvinvointikertomuksena.

Mallia ja siihen liittyvää mittaristoa voi käyttää useilla eri tavoilla ja useissa eri prosesseissa:

- kirjastopalveluiden kehittämisessä ja tuloksellisuuden seurannassa
- hyvinvointikertomuksen ja -suunnitelman laadinnassa
- vaikuttamistyössä ja vaikuttavuuden osoittamisessa
- sidosryhmäyhteistyön tukena jäsentämässä kirjaston toimintaa ja sen vaikutuksia

Malli tukee hyvinvointijohtamista tekemällä kirjaston hyvinvointivaikutuksia näkyväksi yhdistämällä kirjastojen toiminnan ja tavoitteet hyvinvointivaikutusten ulottuvuuksiin ja yksilöiden kokemukseen. Mittaristona se yhdistää määrällistä ja laadullista tietoa ja luo suhteita näiden välille. Malli tukee mittareiden tulkintaa: se auttaa ymmärtämään, mitä kirjaston toimintaa kuvaavat luvut tarkoittavat sekä tukee keskustelua vaikutuksista, ei vain suoritteista.

Malli voi tukea priorisointia, resursointia ja perusteltuja painotuksia auttamalla tunnistamaan, millaisia aukkoja tai vahvuuksia kirjastolla on suhteessa kunnan hyvinvointitavoitteisiin. Lisäksi merkittävää on sen kyky luoda sanoitusta poikkihallinnolliseen keskusteluun. Malli voi toimia yhteisenä kielenä ja käsitteellisenä ja näin kytkeä kirjasto hyvinvoinnin ja terveyden edistämiseen, sivistyspalveluihin ja muihin kulttuuripalveluihin.

Mallin tavoitteena on ollut luoda sidos ennen kaikkea kuntien hyvinvoinnin ja terveyden edistämiseen. Malli toimii käsitteellisenä siltana kirjaston tavoitteiden ja kuntien hyvinvointitavoitteiden välillä. Se myös tuottaa mittareita, joita voi hyödyntää kunnan hyvinvointikertomuksessa.

Kirjastolla on myös rooli kunnan tiedolla johtamisen kokonaisuudessa, ja se tuottaa osaltaan relevanttia hyvinvointitietoa. Malli lisää ymmärrystä kirjaston roolista osana kunnan toiminnan kokonaisvaikutavuutta esimerkiksi kotoutumisen, lukutaidon tai yhdenvertaisuuden edistämisessä. Malli voi myös tukea kunnan strategista suunnittelua sekä talouden ja toiminnan suunnittelua tuomalla selkeämmin esiin kirjastojen resurssien ja toiminnan yhteyden kunnan muihin tavoitteisiin.

8.3 Mallin rajoitukset ja kehittäminen

Laadittu malli tarjoaa rakenteen kirjastojen hyvinvointivaikutusten jäsentämiseen, seurantaan ja kehittämiseen, mutta sen tuottama tieto on luonteeltaan täydentävää, tulkinnallista ja kontekstisidonnaista. Mallin lähtökohtana ei ole yksittäisten syy-seuraussuhteiden todentaminen, vaan kirjastojen toiminnan ja hyvinvointivaikutusten välisen suhteen hahmottaminen sekä vaikutusten syntyminen edellytysten näkyväksi tekeminen osana laajempaa hyvinvointityötä.

Keskeinen rajoite liittyy kausaalisuuden rajalliseen todentamiseen. Kirjastojen hyvinvointivaikutukset syntyvät useiden samanaikaisten ja toisiinsa kietoutuvien tekijöiden yhteisvaikutuksesta, eikä mallin tarkoituksena ole erottaa tai osoittaa kirjaston yksittäistä kausaalista vaikutusta suhteessa muihin hyvinvointiin vaikuttaviin tekijöihin. Hyödynnettävä tieto perustuu suurelta osin asiakaskyselyihin, itsearviointiin ja olemassa oleviin tilastoihin, joiden tuottama tieto on väistämättä tulkinnallista. Tulkinta on aina sidoksissa paikalliseen toimintaympäristöön, minkä vuoksi kuntien tai kirjastojen välinen suora vertailu on haastavaa. Malli toimii parhaimmillaan keskustelun ja oppimisen tukena, ei tyhjentävänä vastauksena kirjaston hyvinvointivaikutuksista.

Toinen keskeinen haaste liittyy kirjastojen välisiin eroihin. Kirjastot toimivat hyvin erilaisilla resursseilla, erilaisissa toimintaympäristöissä ja osana erikokoisia kuntia. Kaikkia mallin vaikutuspolkuja ei ole tarkoituksenmukaista soveltaa samalla painoarvolla kaikissa kirjastoissa, vaan vaikutuspolut painottuvat eri tavoin paikallisten tarpeiden, resurssien ja toimintamuotojen mukaan. Tämä edellyttää mallin joustavaa soveltamista ja paikallista tulkintaa sen sijaan, että mallia käytettäisiin yhdenmukaisena mittauskehikkona kaikissa tilanteissa.

Mallin tulkintaa haastaa myös hyvinvointivaikutusten syntyminen aikajänne. Osa vaikutuksista, kuten lukutaidon kehittyminen, osallisuuden vahvistuminen tai yhteisötason hyvinvoinnin muutokset, näkyy vasta pitkällä aikavälillä. Vuosittainen seuranta ei välttämättä tavoita kaikkia vaikutuksia, minkä vuoksi malli toimii parhaiten toistuvassa ja pitkäjänteisessä käytössä. Seurantatiedon arvo syntyy erityisesti kehityssuuntien tarkastelusta ja eri tietolähteiden yhdistämisestä, ei yksittäisistä mittaustuloksista.

Mallia voidaan kehittää jatkossa useilla tavoilla. Käytännön kokemusten karttuessa indikaattoreita voidaan tarkentaa ja tarpeettomia mittareita karsia. Keskeistä on, että mallin käyttö vakiintuu osaksi kirjastojen omaa suunnittelua ja seurantaa sekä kytkeytyy kunnan muihin keskeisiin prosesseihin, kuten hyvinvointikertomukseen, talous- ja toimintasuunnitteluun sekä vuosikelloon. Itsearviointin

vaikuttavuus on vahvasti sidoksissa siihen, missä määrin se tukee yhteistä tulkintaa ja johtaa konkreettisiin kehittämistoimiin.

Mallin kehittämistä tukevat myös vertaisoppiminen ja yhteiskehittäminen kirjastojen välillä. Kokemusten vaihto ja mallin soveltamisesta syntyvien käytäntöjen jakaminen voivat vahvistaa mallin toimivuutta ja relevanssia erilaisissa toimintaympäristöissä. Mallin keskeinen vahvuus ei ole yksittäisten hyvinvointivaikutusten todentamisessa, vaan siinä, että se tarjoaa yhteisen rakenteen ja kielen kirjastojen hyvinvointivaikutusten tunnistamiseen, seurantaan ja kehittämiseen osana laajempaa hyvinvointityötä.

9. Johtopäätökset

Tässä työssä kehitetty malli ja mittaristo osoittavat, että yleisten kirjastojen hyvinvointivaikutuksia voidaan jäsentää, seurata ja kehittää systemaattisesti, kun käytössä on yhteinen vaikutusmalli, tarkoituksenmukaiset mittarit ja rakenteistettu tulkintaprosessi. Työ vahvistaa käsitystä siitä, että kirjastojen hyvinvointivaikutukset ovat moniulotteisia, pääosin välillisiä ja suurelta osin koettuja, mutta siitä huolimatta tunnistettavissa ja johdonmukaisesti jäsennettävissä.

Selvityksen keskeinen johtopäätös on, että kirjastojen hyvinvointivaikutukset eivät synny yksittäisistä toimenpiteistä tai palveluista, vaan kirjastojen tarjoamista rakenteellisista edellytyksistä: saavutettavista ja turvallisista tiloista, maksuttomista palveluista, aineistoista, henkilöstön osaamisesta sekä kirjaston käytön mahdollistamisesta erilaisille väestöryhmille. Hyvinvointivaikutukset rakentuvat kirjastojen perustehtävästä ja arkisesta käytöstä, ja ne kytkeytyvät erityisesti lukutaitoon ja oppimiseen, osallisuuteen ja yhteisöllisyyteen, yhdenvertaisuuteen sekä koettuun turvallisuuteen. Malli auttaa sanallistamaan ja tekemään näkyväksi nämä usein itsestään selvinä pidetyt vaikutukset.

Työ osoittaa myös, että kirjastojen hyvinvointivaikutusten mittaaminen poikkeaa luonteeltaan monien muiden kuntapalvelujen vaikuttavuuden arvioinnista. Hyvinvointivaikutuksia ei voida eikä ole tarkoituksenmukaista todentaa yksiselitteisinä syy-seuraussuhteina tai yksittäisinä tunnuslukuina. Mittaamisen arvo syntyy eri tietolähteiden yhdistämisestä, toistuvasta seurannasta ja ennen kaikkea tulkinnasta. Tässä kokonaisuudessa itsearviointi ei ole mittaamisen heikkous, vaan keskeinen osa tiedolla johtamista. Se mahdollistaa paikallisen ymmärryksen, oppimisen ja kehittämistarpeiden tunnistamisen tavalla, jota pelkät tilastot eivät tavoita.

Laaditun mallin keskeinen käytännöllinen merkitys on sen kyky toimia yhteisenä kielenä ja rakenteena kirjastojen hyvinvointivaikutuksista käytävälle keskustelulle. Malli tukee kirjastojen omaa kehittämissuunnitelmaa, auttaa suuntaamaan resursseja ja painotuksia sekä vahvistaa kirjastojen asemaa osana kunnan laajempaa hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen kokonaisuutta. Se tarjoaa välineitä kytkeä kirjastotoiminta osaksi hyvinvointikertomusta, strategista suunnittelua ja talous- ja toimintasuunnittelua ilman, että kirjastojen erityisluonne kaventuu yksinkertaistavaksi mittariseurannaksi.

Työ korostaa myös, että kirjastojen hyvinvointivaikutusten tarkastelu edellyttää kontekstisensitiivisyyttä. Kirjastot toimivat erilaisissa kunnissa ja toimintaympäristöissä, eikä mallia ole tarkoitettu sovellettavaksi yhdenmukaisena arviointikehiköksi kaikissa tilanteissa. Mallin arvo syntyy joustavasta soveltamisesta, paikallisesta tulkinnasta ja siitä, että vaikutuspolkujen painotukset voivat vaihdella

kuntien tarpeiden ja resurssien mukaan. Tämä korostaa mallin käyttöä kehittämisen ja oppimisen välineenä, ei vertailuun tai ranking-ajatteluun perustuvana mittaristona.

Johtopäätöksenä voidaan todeta, että kirjastojen hyvinvointivaikutusten vahvistaminen ei ensisijaisesti edellytä uusia mittareita, vaan rakenteita, joissa olemassa olevaa tietoa hyödynnetään systemaattisesti ja tulkinnallisesti. Tässä työssä kehitetty malli tarjoaa tällaisen rakenteen. Sen merkitys ei ole yksittäisten vaikutusten todentamisessa, vaan ymmärryksen lisäämisessä, päätöksenteon laadun parantamisessa ja kirjastojen roolin näkyväksi tekemisessä osana kuntien hyvinvointityötä.

Mallin jatkokehittäminen ja vakiinnuttaminen osaksi kirjastojen ja kuntien toimintaa edellyttää pitkäjänteistä käyttöä, kokemusten karttumista sekä vertaisoppimista kirjastojen välillä. Malli kehittyy käytössä, ja sen arvo kasvaa sitä mukaa, kun sitä hyödynnetään osana jatkuvaa suunnittelua, seurantaa ja yhteistä keskustelua kirjastojen hyvinvointivaikutuksista.

Lähteet

Verkkolähteet tarkistettu 3.3.2026

Allardt, E. (1976). *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. WSOY.

Allardt, E. (1993). Having, loving, being: An alternative to the Swedish model of welfare research. In M. Nussbaum & A. Sen (Eds.), *The quality of life* (s. 88–94). Clarendon Press.

Allardt, E. (1998). Hyvinvointitutkimus ja elämänpolitiikka. Teoksessa J. P. Roos & T. Hoikkala (toim.), *Elämänpolitiikka* (s. 34–53). Gaudeamus.

Aluehallintovirasto. *Kirjastojen tietojohdamisen käsikirja*.

American Library Association. (2023). *National impact of library public programs assessment*.

American Library Association, Public Library Association. *Project Outcome*.

Arts Council England. (2005). *Generic Social Outcomes Indicator Bank for museums, libraries and archives*. Saatavilla: https://www.artscouncil.org.uk/sites/default/files/S3D29_GSO_Indicator_Bank.pdf

Blatt, D., Maloney, E. K., Pawelski, J. O., & Cotter, K. N. (2024). *Libraries and well-being: A case study from The New York Public Library*. The New York Public Library. Saatavilla: https://www.nypl.org/sites-drupal/default/files/2024-11/Libraries_and_Well-Being_A_Case_Study_from_The_New_York_Public_Library_accessible.pdf

Celia. Tilastot ja asiakaskyselyt. Saatavilla: <https://www.celianet.fi/yhteisöjen-ohjeet/kirjaston-ohjeet/tilastot-ja-asiakaskyselyt/#tilastot>

Dolan, P., & Peasgood, T. (2008). Measuring well-being for public policy: Preferences or experiences? *Journal of Legal Studies*, 37(2), 5–31.

Dugdale, G., & Clark, C. (2008). *Literacy changes lives: An advocacy resource*. National Literacy Trust. Saatavilla: https://www.danskeforlag.dk/media/1648/114-f-ipa_2008_09_02_free_research_-_literacy_changes_lives_2008_ec8a7nj.pdf

Hayes, E., & Morris, A. (2005). Leisure role of public libraries: User views. *Journal of Librarianship and Information Science*, 37(3), 131–139.

Institute of Museum and Library Services. (2021). *Understanding the social wellbeing impacts of the nation's libraries and museums*. Saatavilla: <https://www.imls.gov/sites/default/files/2021-10/swi-report.pdf>

Kuntaliitto. (2016). *Hyötyä, tietoa, elämyksiä – kirjastojen vaikuttavuuden ulottuvuuksia*. Saatavilla: <https://www.kuntaliitto.fi/julkaisut/2016/1727-hyotya-tietoa-elamyksia-kirjastojen-vaikuttavuuden-ulottuvuuksia>

Kuntaliitto. (2017). *Yleisten kirjastojen saavutettavuussuositus*. Saatavilla: <https://www.kuntaliitto.fi/julkaisut/2017/1754-yleisten-kirjastojen-saavutettavuussuositus>

Kuntaliitto. Hyvinvointi-indikaattori. Saatavilla: <https://www.kuntaliitto.fi/hyvinvointi-ja-sivistys/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistaminen/hyvinvointi-indikaattori>

Laitinen, M. A. (2019). Aspects of measuring the impact of new innovations in Finnish libraries. *Library Management*, 40(3/4), 262–271. Saatavilla: <http://hdl.handle.net/10138/313779>

Martela, F. (2022). Hyvinvoinnin mittaaminen edellyttää hyvinvoinnin teoriaa: Erik Allardt'n hyvinvoinnin ulottuvuudet päivitettyinä nykyaikaan. *Yhteiskuntapolitiikka*, 87(5–6). Saatavilla: <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022112366604>

Martela, F., & Ahokas, J. (2021). *Kyllä kansa tietää: Suomi tarvitsee koetun hyvinvoinnin mittarin*. EVA. Saatavilla: <https://www.eva.fi/wp-content/uploads/2021/09/eva-analyysi-no-98.pdf>

Mattila, J. (2022). *Lähikirjastojen tuottaman hyvinvoinnin mittaaminen päätöksenteon tueksi*. Saatavilla: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2022100520851>

OECD. (2013). *OECD guidelines on measuring subjective well-being*. OECD Publishing. Saatavilla: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-guidelines-on-measuring-subjective-well-being_9789264191655-en.html

O'Prey, L., Parkinson, A., Knight, E., & Usher, S. (2022). *Social impact framework review*. Arts Council England. Saatavilla: <https://www.artscouncil.org.uk/research-and-data/social-impact-framework>

Suomen yleisten kirjastojen tilastot. Saatavilla: <https://tilastot.kirjastot.fi/>

Taide ja kulttuuri. Saatavilla: <https://www.taidejakulttuuri.fi/>

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Hyvinvointi ja terveyserot: Keskeisiä käsitteitä. Saatavilla: <https://thl.fi/aiheet/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/hyvinvointijohtaminen/hyvinvointi-ja-terveyserot/keskeisia-kasitteita>

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. HYTE-kerroin – kannustin kunnille. Saatavilla: <https://thl.fi/aiheet/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/hyvinvointijohtaminen/hyvinvointijohtaminen-kunnassa/hyte-kerroin-kannustin-kunnille>

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Hyvinvointikertomusten vähimmäistietosisältö. Saatavilla: <https://thl.fi/aiheet/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/tieto-ja-toimintamallit/hyvinvointikertomusten-vahimmaistietosisalto>

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Kouluterveyskyselyn tulokset. Saatavilla: <https://thl.fi/tutkimus-ja-kehittaminen/tutkimukset-ja-hankkeet/kouluterveyskysely/kouluterveyskyselyn-tulokset>

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. TEAvisari. Saatavilla: <https://teaviisari.fi/teaviisari.fi/index>

Timonen, V., Rotko, T., & Kauppinen, T. (2022). *Kulttuurihyvinvointi – vaikutusten mittaaminen hyvinvoinnin osoittajana*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Saatavilla: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-839-2>

Tilastokeskus. Kulttuuritilasto. https://pxhopea2.stat.fi/sahkoiset_julkaisut/kulttuuritilasto/alku.htm

Tilastokeskus. Tiedon laatukriteerit. Saatavilla: <https://stat.fi/meta/tilastoinnin-kehittaminen/tiedon-laatukehikko/tiedon-laatukriteerit.html>

Tilastokeskus. Kulttuuri. Saatavilla: <https://stat.fi/fi/tilasto/klt>

YK. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*.

Lainsäädäntö

Hallituksen esitys laiksi kuntien kulttuuritoiminnasta (HE 195/2018).

Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi yleisistä kirjastoista ja opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta annetun lain 2 §:n muuttamisesta.

Kuntalaki 410/2015.

Laki kuntien kulttuuritoiminnasta 166/2019.

Laki yleisistä kirjastoista 1492/2016.

Liitteet

Liite 1. Taustoittavan dokumenttianalyysin aineisto ja keskeiset havainnot

Lainsäädäntö ja hallituksen esitykset

Hallituksen esitys laiksi kuntien kulttuuritoiminnasta (HE 195/2018)

Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi yleisistä kirjastoista ja opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta annetun lain 2 §:n muuttamisesta

Kuntalaki 410/2015

- Kunnan vastuu asukkaiden hyvinvoinnin edistämisestä ja tiedolla johtamisesta

Laki kuntien kulttuuritoiminnasta 166/2019

- Kulttuuripalvelujen rooli hyvinvoinnin, osallisuuden ja elinvoiman tukemisessa

Laki yleisistä kirjastoista 1492/2016

- Kirjastojen tehtävä sivistyksen, osallisuuden, demokratian ja elinikäisen oppimisen edistäjänä

Kotimainen aineisto listattuna:

Aluehallintovirasto. Kirjastojen tietojohdamisen käsikirja.

- Kirjaston käytön yhteys lukutaitoon, oppimiseen, psyykkiseen hyvinvointiin ja aktiiviseen kansalaisuuteen

Kouluterveyskysely (THL)

- Lukutaitoon, osallisuuteen ja hyvinvointiin liittyvät indikaattorit lasten ja nuorten osalta

Kuntaliitto. 2016. Hyötyä, tietoa, elämyksiä - kirjastojen vaikuttavuuden ulottuvuuksia.

- Lukemisen yhteys taloudelliseen hyvinvointiin, terveyteen ja yhteiskunnalliseen osallistumiseen
- Kirjastojen rooli stressin lievittäjänä, palautumisen tukena ja syrjäytymisen ehkäisyssä

Laitinen, M. A. 2019. Aspects of measuring the impact of new innovations in Finnish libraries. Library Management, 40(3/4), 262–271.

- Vaikuttavuuden mittaamisen haasteet ja tulkinnallisuus kirjastokontekstissa

Mattila, J. (2022). Lähikirjastojen tuottaman hyvinvoinnin mittaaminen päätöksenteon tueksi.

- Määrällisten ja laadullisten mittareiden yhdistäminen
- Asiakaspalaute ja käyttäjien itsearviointi osana mittaamista

Martela, F. & Ahokas, J. 2021. *Kyllä kansa tietää. Suomi tarvitsee koetun hyvinvoinnin mittarin. (EVA-analyysi).*

- Koetun hyvinvoinnin ulottuvuudet: elämäntyytyväisyys, tunne-elämä, psykologinen toimintakyky

Suomen yleisten kirjastojen tilastot.

TEAvisari, THL.

- Kuntien terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen toimintaa kuvaava viitekehys
- Kulttuuritoiminnan konteksti osana hyvinvoinnin edistämistä

Timonen, V., Rotko, T. & Kauppinen, T. 2022. *Kulttuurihyvinvointi – vaikutusten mittaaminen hyvinvoinnin osoittajana. (THL).*

- Subjekttiivisen hyvinvoinnin mittaaminen
- Kulttuuriosallisuuden seuranta (mm. FinSote, THL:n osallisuusindikaattorit)

Kansainvälinen aineisto listattuna:

American Library Association: National Impact of Library Public Programs Assessment (2023)

- Kirjasto-ohjelmien yhteiskunnalliset vaikutusalueet (esim. osallisuus, luovuus, terveys)

American Library Association: Public Library Associationin luoma Project Outcome -työkalu

- Teemoitetut kyselyt oppimisen, terveyden ja työelämätaitojen vaikutusten arviointiin

Blatt, D., Maloney, E. K., Pawelski, J. O., & Cotter, K. N. (2024). *Libraries and Well-Being: A Case Study from The New York Public Library.*

- Kirjastojen merkitys turvallisuuden, rauhan ja arjen kuormituksesta palautumisen näkökulmasta

Dolan, P., & Peasgood, T. (2008). *Measuring well-being for public policy: preferences or experiences?. The Journal of legal studies*, 37(S2), S5-S31.

- Subjekttiivisen hyvinvoinnin mittaamisen periaatteet

Dugdale, G., & Clark, C. (2008). *Literacy changes lives: An advocacy resource (pp. 1-56). London: National Literacy Trust.*

- Lukutaidon yhteydet taloudelliseen hyvinvointiin, terveyteen ja yhteiskunnalliseen osallistumiseen

Generic Social Outcomes Indicator Bank for museums, libraries and archives

Hayes, E., & Morris, A. (2005). *Leisure role of public libraries: User views. Journal of librarianship and information science*, 37(3), 131-139.

- Kirjastot palautumisen, vapaa-ajan ja sosiaalisten kontaktien tiloina

OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-being. 2013.

- Elämään tyytyväisyys, tunne-elämä ja merkityksellisyyden kokemus

O'Prey, L., Parkinson, A., Knight, E., & Usher, S. 2022. Social Impact Framework Review. Arts Council England.

Understanding the social wellbeing impacts of the nation's libraries and museums. Institute of museum and library services. 2021 report.

- Kirjastojen ja museoiden yhteys yhteisön terveyteen, koulutukseen ja sosiaaliseen hyvinvointiin

YK:n kestävän kehityksen tavoitteet ja Agenda 2030.

Liite 2. Läpikäydyt kyselyt

Aiemman tiedonkeruun osalta perehdyttiin Kouvolan, Lahden, Riihimäen ja Hämeenlinnan kirjastoissa vuosien 2023 ja 2024 aikana toteutettuihin asiakaskyselyihin, Hattulan hyvinvointikyselyyn vuodelta 2025 sekä Forssan ja Tammelan alueiden omatoimikirjastojen käyttäjäkyselyihin vuodelta 2024. Kyselyissä kartoitettiin kirjaston käyttötapoja ja -määriä, merkitystä asiakkaille, tyytyväisyyttä palveluihin, mahdollisten lakkauttamisten vaikutuksia sekä kirjaston roolia hyvinvoinnin ja yhteisöllisyyden tukemisessa. Vastaajat olivat pääasiassa eri-ikäisiä kirjastojen käyttäjiä, mutta yksittäisiä vastauksia oli saatu myös esimerkiksi opettajilta ja päiväkotien johtajilta.

Kouvolan aineistot koskivat Haanojan kirjastoa ja kyselyihin vastasi kolme kohderyhmää: koulut ja päiväkodit, aikuiset sekä lapset, nuoret ja lapsiperheet. Lisäksi kyselyiden pohjalta oli laadittu lapsivaikutusten arviointi Kouvolan kaupungin toimesta. Lahden aineistot koostuivat Kärpäsen, Mukkulan ja Lauheen kirjastojen asiakaskyselyistä sekä asukastilaisuuksissa esiin nousseista asioista. Lisäksi käytiin läpi kirjastopalveluiden mahdollisiin lakkautuksiin liittyvä vaikutusten ennakoarviointi. Riihimäen aineistot koskivat Ratamo-kirjastoissa (Hausjärvi, Hyvinkää, Hakala, Loppi, Nurmijärvi, Klaukkala, Rajamäki, Riihimäki sekä kirjastoautot) toteutettuja kyselyitä. Kohderyhmänä oli sekä aikuisia että lapsia.

Hämeenlinnan aineistot koskivat Hämeenlinnan alueen kirjastojen (Hauho, Kalvola, Lammi, Nummi, Renko, Tuulos sekä kirjastoautot ja Vanamo-verkkokirjasto) asiakastytyytyväisyyskyselyjä. Hattulan hyvinvointikyselyssä kartoitettiin muun muassa vastaajien elämänlaatua EuroHIS-8 mittarin avulla sekä elintapoja ja mielenterveyden tilaa. Forssan ja Tammelan aineistot koskivat omatoimikirjaston käyttöä Forssan, Humppilan, Jokioisten, Tammelan sekä Ypäjän kirjastoissa.

Liite 3 Indikaattoritaulukot

Lukutaito, tiedon saatavuus sekä sivistys -polku

Mitattava asia	Mittari	Taso	Tietolähde	Huom
Kirjaston saavutettavuus	Kirjasto 3 km (% asukkaista)	Kunta	Tilastokeskus, kulttuuritilaston taulukko-palvelu	Mittariksi voi valita myös 1,5 km, 10 km, 20 km. Ei huomio liikkuvia kirjastopalveluita.
Kirjaston asiakaspalvelun saatavuus	Aukiolotunnit: henkilökunta on paikalla	Kunta	Kirjastotilasto	
E-aineistojen lainaus	E-aineiston lainausmäärä	Kunta	Kirjastotilasto	
Aineiston riittävyys/osuvuus	Lainaus per kokoelma	Kunta	Kirjastotilasto	
Tyytyväisyys kirjastopalveluihin	Miten hyvin kirjastopalvelut on hoidettu asuin-kunnassa	Tilanneet kunnat	Kansallinen palvelututkimus (ei avoin)	
Lukutaitoon liittyvä tarjonta	Kirjasto järjestää lukutaitoon liittyviä koulutuksia ja tapahtumia	Kunta	Kirjastotilasto	
Nuorten lukuharrastus	Lukee kirjoja omaksi ilokseen vähintään kuukausittain	Kunta/koulu, sukupuoli	Kouluterveyskysely 8.–9. lk	
Lasten lukutaito	Paljon vaikeuksia lukemisessa	Kunta/koulu, sukupuoli	Kouluterveyskysely 4–5. lk	
Nuorten lukutaito	Vaikeuksia luke-mista vaativissa tehtävissä	Kunta/koulu, sukupuoli	Kouluterveyskysely 8.–9. lk; lukio, ao	
Aineistojen tarjonta eri	Erilaiset väestöryhmät huomioidaan kokoelmien	Kirjasto	Itsearviointi	

väestöryhmien näkökulmasta	suunnittelussa ja aineiston valinnassa.			
Lukutaidon tuki	Kirjastolla on tavat tukea tai ohjata asiakkaita, joilla on vaikeuksia oppia lukemaan		Itsearviointi	

Osaamisen kehittäminen, jatkuva oppiminen ja työskentely -polku

Mitattava asia	Mittari	Taso	Tietolähde	Huom.
Kirjaston fyysisen käyttö	Fyysiset käynnit	Kunta, omista rekistereistä toimipiste	Kirjastotilasto, omat rekisterit	
Digitaitoihin liittyvä tarjonta	Kirjasto järjestää digitaitoihin liittyviä koulutuksia ja tapahtumia	Kunta, omista rekistereistä toimipiste	Kirjastotilasto	
Nuorten digitaidot	Vaikeuksia opiskelussa tarvittavien laitteiden käytössä	Kunta, koulu, sukupuoli, kieli	Kouluterveyskysely 8.–9. lk, lukio, ammatillinen koulutus	
Työikäisten digitaidot	Tarvitsen opastusta sähköisten palveluiden käytössä	Maakunta + 10 kuntaa	TerveSuomi	
Maahanmuuttajien digitaidot	Internetissä asioimisen vähintään kohtalaisesti osaavien osuus (%)	12 hyvinvointialuetta, sukupuoli	Monika	
Kokemus kirjaston hyödyllisyydestä	Kirjastoa käyttämällä saan tietoja tai taitoja, joita tarvitsen elämässäni	Kunta, toimipiste, sukupuoli, ikä, äidinkieli	Asiakaskysely	

Saatu neuvonta tai koulutus	On saanut neuvontaa tai koulutusta	Kunta, toimipiste, sukupuoli, ikä, äidinkieli	Asiakaskysely	
Kirjastotilan käyttö	Viettää aikaa kirjaston tiloissa vähintään viikoittain	Kunta, toimipiste, sukupuoli, ikä, äidinkieli	Asiakaskysely	Yhdistelmä mittareista käyntitiheys + Ajanvietto kirjaston tiloissa (esim. lukeminen) JA Työskentely tai opiskelu kirjaston tiloissa
Mahdollisuus digiasiointiin	Toimipisteessä on tietokoneita digiasiointiin	Toimipiste	Itsearviointi	
Mahdollisuus tulostukseen ja kopiointiin	Toimipisteessä on tulostus- ja kopiointimahdollisuus	Toimipiste	Itsearviointi	

Sosiaalinen osallisuus, yhteisöllisyys, yhdenvertaisuus ja turvallisuus -polku

Mitattava asia	Mittari	Taso	Tietolähde	Huom
Palveluiden saatavuus	Aukiolotunnit: omatoimikirjaston aukioloajat	Kunta/yksikkö	Kirjastotilasto	
Tilat kansalaistoiminnalle	Yleisten kirjastojen tilojen tarjoaminen kansalaistoimintaan	Kunta	TEA-viisari	
Tilat eri väestöryhmille	Kokee, ettei asuinalueella ole tarpeeksi oleskelutiloja nuorille	Koulu/Kunta	Kouluterveyskysely 8.-9. lk	
Kokemus turvallisuudesta	Koen, että kirjasto on turvallinen paikka	Kunta, toimipiste,	Asiakaskysely	

	asioida ja viettää aikaa	sukupuoli, ikä, äidinkieli		
Kokemus yhdenvertaisuudesta	Koen, että kirjaston käyttäjänä minulla on tasaveroisuus ja esteettön pääsy tietoon, kulttuuriin ja palveluihin.	Kunta, toimipiste, sukupuoli, ikä, äidinkieli	Asiakaskysely	
Kokemus yhteisöllisyydestä	Kirjastoa käyttämällä tunnen kuuluvani johonkin yhteisöön	Kunta, toimipiste, sukupuoli, ikä, äidinkieli	Asiakaskysely	
Tilojen käyttö	Kirjaston tilojen varaaminen omaan käyttöön	Kunta, toimipiste, sukupuoli, ikä, äidinkieli	Asiakaskysely	
Esteettömyys	Toimipiste on fyysisesti esteetön	Toimipiste	Itsearviointi	
Palautteen käsittely	Asiakaspalaute käsitellään säännöllisesti ja avoimesti	Toimipiste/Kunta	Itsearviointi	
Osallisuus toiminnan kehittämisessä	Eri kuntalaisryhmät ovat osallisia toiminnan kehittämisessä	Toimipiste/Kunta	Itsearviointi	
Turvallisuus, vaurautuminen	Kirjastotilassa on näkyvillä turvallisuuteen liittyvät säännöt ja ohjeet	Toimipiste	Itsearviointi	
Turvallisuus, toimintamallit	Henkilökunta puuttuu asiattomaan käyttäytymiseen	Toimipiste	Itsearviointi	

Kulttuuri, harrastukset ja kansalaistoiminta -polku

Mitattava asia	Mittari	Taso	Tietolähde	
Tapahtumien tarjonta	Tapahtumien määrä kirjastossa	Kunta	Kirjastotilasto	
Harrastusvälineiden tarjonta	Harrastusvälineiden tarjonta	Toimipiste	Itsearviointi	
Harrastaminen tiloissa	Tilojen ja laitteiden tarjonta olemiseen ja harrastamiseen	Toimipiste	Itsearviointi	
Tapahtumat	Tiloja tapahtumien järjestämiseen	Toimipiste	Itsearviointi	
Osallisuus tapahtumissa	Kirjasto tarjoaa asiakkaille mahdollisuuden ehdottaa tapahtumien aiheita ja osallistua tapahtumien suunnitteluun ja järjestämiseen.	Toimipiste	Itsearviointi	

Palvelut erityisryhmille ja kulttuuriseen moninaisuuteen -polku

Mitattava asia	Mittari	Taso	Tietolähde	
Lukemisen tuen käyttö	Celian asiakasmäärä	Kunta	Celia	
Lukemisen tuen käyttö	Celian lainausmäärä per asiakas	Kunta	Celia	
Luokse tuotavat palvelut	Kotipalvelun asiakasmäärä	Kunta	Oma rekisteri	
Maahan muuttaneiden asiakkuus	Kirjastossa kuluneen vuoden aikana käyneiden osuus (%)	Maakunta	Monika	

Maahan muutta- neiden kokemus palvelun riittä- vyydestä	Kirjastopalveluita riittämättömästi saaneiden osuus, (%) tarvinneista	Maakunta	Monika	
Kokemus yhden- vertaisuudesta iän mukaan	Koen, että kirjas- ton käyttäjänä mi- nulla on tasaveroi- nen ja esteetön pääsy tietoon, kult- tuuriin ja palvelui- hin.	Kunta, toimi- piste, suku- puoli, ikä, äi- dinkieli	Asiakaskysely	Yhdistelmä ky- symyksistä Koen että kirjaston käyttäjänä... x ikä
Kokemus positii- visista vaikutuk- sista	Kirjastossa käymi- nen tuottaa mi- nulle hyvää mieltä	Kunta, toimi- piste, suku- puoli, ikä, äi- dinkieli	Asiakaskysely	
Kirjaston merki- tys	Kirjasto on tärkeä osa elämäni	Kunta, toimi- piste, suku- puoli, ikä, äi- dinkieli	Asiakaskysely	
Eri aineistojen käyttö	Musiikin, eloku- vien, harrastusväli- neiden, pelien tms. lainaus ja käyttö	Kunta, toimi- piste, suku- puoli, ikä, äi- dinkieli	Asiakaskysely	
Osallistuminen	Kirjastossa järjes- tettyjen tapahtu- mien ja näyttelyi- den käyttö	Kunta, toimi- piste, suku- puoli, ikä, äi- dinkieli	Asiakaskysely	
Kokoelmat, kie- llinen katta- vuus	Kokoelmissa on ai- neistoja asiakas- kunnan tarvitse- millä kielillä	Toimipiste	Itsearviointi	
Kokoelmat, saa- vutettavat ja sel- koaineistot	Kirjaston kokoel- missa on saavutet- tavia ja selkokieli- siä aineistoja	Toimipiste	Itsearviointi	

Vieraskielisen aineiston löydettävyys	Vieraskielinen aineisto on helposti löydettävissä	Toimipiste	Itsearviointi	
Vähemmistöjä koskevan aineiston löydettävyys	Kirjastossa on säännöllisesti yhdenvertaisuuteen liittyviä teemanos- toja (vammaisuus, monikulttuurisuus, HLBTIQA+)	Toimipiste	Itsearviointi	
Opastusten saatavuus	Kirjasto tarjoaa räätälöityjä ja saatavutettavia opastuksia		Itsearviointi	
Kotipalvelun saatavuus	Kirjastolla on kotipalvelu ja siitä viestitään kohde-ryhmille		Itsearviointi	

Liite 4. Käyttäjäkyselyn lomake

Tervetuloa vastaamaan kirjastojen käyttäjäkyselyyn! Tämän kyselyn avulla selvitämme, miten käytät kirjastoa ja millaisia hyvinvointivaikutuksia kirjaston palveluilla on arjessasi.

Vastauksesi auttavat kehittämään kirjastojen palveluja entistä paremmin erilaisten käyttäjien tarpeita tukeviksi. Kysely koskee kaikkia kirjaston palveluja – myös kirjastoauton, kotipalvelun ja e-kirjaston käyttöä. Vastaaminen vie vain muutaman minuutin, ja kaikki vastaukset käsitellään anonyymisti. Toivomme, että vastaat kysymyksiin oman kokemuksesi pohjalta. Lopussa on mahdollisuus antaa myös vapaamuotoista palautetta kyselystä.

Kiitos ajastasi ja arvokkaasta panoksestasi kirjastojen kehittämiseen!

Kirjastopalveluiden käyttö ja kokemukset

1a. Mitä teet kirjastossa tai kirjaston sähköisissä palveluissa? Voit valita useita.

Kirjojen lainaus

ekirjaston ja muiden digitaalisten aineistojen lainaus

Musiikin, elokuvien, harrastusvälineiden, pelien tms. lainaus ja käyttö

Ajanvietto kirjaston tiloissa (esim. lukeminen)

Työskentely tai opiskelu kirjaston tiloissa

Kirjaston järjestämät tapahtumat ja näyttelyt

Muiden tahojen kirjaston tiloissa järjestämät tapahtumat ja näyttelyt

Kirjaston tilojen varaaminen omaan käyttöön

Jokin muu, mikä (avoin)

1b. Oletko saanut kirjastossa neuvontaa tai koulutusta? Voit valita useita.

Kirjojen tai muun aineiston löytäminen ja suositukset

Ohjaus ja neuvonta kirjaston palveluiden käyttöön

Muu ohjaus ja neuvonta (esim. digiopastus)

Kouluvierailu tai muu ryhmävierailu

En ole saanut neuvontaa tai koulutusta

Jokin muu, mikä (avoin)

2. Kuinka usein käytät kirjaston palveluja tai vieraillet kirjastossa?

useita kertoja viikossa

kerran viikossa

1–3 kertaa kuukaudessa

harvemmin kuin kerran kuukaudessa

en koskaan (ensimmäinen kerta kirjastossa)

en osaa/halua sanoa

3. Kuinka tärkeä osa elämääsi kirjasto on?

erittäin tärkeä

tärkeä

ei kovin tärkeä

ei lainkaan tärkeä

en osaa/halua sanoa

4. Vastaa seuraaviin kysymyksiin oman kirjaston käyttösi pohjalta:

erittäin paljon – paljon – jonkin verran – vähän – ei lainkaan – en osaa sano

Kirjastossa käyminen tuottaa minulle hyvää mieltä

Kirjastoa käyttämällä saan tietoja tai taitoja, joita tarvitsen elämässäni

Kirjastoa käyttämällä tunnen kuuluvani johonkin yhteisöön

Koen, että kirjaston käyttäjänä minulla on tasaveroinen ja esteetön pääsy tietoon, kulttuuriin ja palveluihin.

Koen, että kirjasto on turvallinen paikka asioida ja viettää aikaa

5. Ikäsi

Kirjaa ikäsi numeroina: _____

6. Sukupuolesi

nainen

mies

muu

en halua kertoa

7. Äidinkielesi

suomi

ruotsi

saame

jokin muu

en halua kertoa

8. Kirjasto, jota vastauksesi koskee: _____

9. Toiveeni, palautteeni tai kiitokseni kirjaston palveluista: _____

Palaute kysymysten toimivuudesta

10. Kuinka helppoa kysymyksiin oli vastata?

erittäin helppoa

helppoa

kohtalaisen vaikeaa

erittäin vaikeaa

11. Avoin palaute kyselystä: _____

Suuri kiitos vastauksistasi!

Liite 5. Itsearviointilomake

Tämä itsearviointi täydentää kirjastojen hyvinvointivaikutusten mittaristoa tilasto- ja asiakaskyselyn rinnalla. Kysymykset liittyvät kirjastojen hyvinvointivaikutusten mallinnukseen ja sen viiteen eri vaikutuspolkuun ja niiden teemoihin:

- Lukutaito, tiedon saatavuus sekä sivistys
- Osaamisen kehittäminen, jatkuva oppiminen ja työskentely
- Sosiaalinen osallisuus, yhteisöllisyys, yhdenvertaisuus ja turvallisuus
- Kulttuuri, harrastukset ja kansalaistoiminta
- Palvelut erityisryhmille ja kulttuuriseen moninaisuuteen

Itsearvioinnissa on keskitytty konkreettiseen tarjontaan ja toimintaan toimipisteittäin.

1. Toimipisteen nimi: _____

2. Onko toimipiste

Pääkirjasto/kunnan ainoa kirjasto

Sivukirjasto

Asiointipiste tai muu vastaava (ei varsinaista kokoelmaa)

Laitoskirjasto

Kirjastoauto

Kirjaston kotipalvelu

Muu, mikä? _____

3. Missä kunnassa toimipiste sijaitsee: _____

4. Onko toimipisteessäsi seuraavat asiat

Kyllä, täysin – Kyllä, osittain – Ei – En osaa sanoa

Fyysisesti esteetön kulku

Asiakas-wc

Viilennys tai muuten viileää helteellä

Tietokoneita digiasiointiin

Asiakkaiden käytössä oleva langaton verkko

Tulostus- ja kopiointimahdollisuus

Tiloja oleskeluun

Tiloja tapahtumien järjestämiseen

Tiloja harrastamiseen

5. Mitä näistä pidät keskeisenä kehittämiskohteena?: _____

6. Toteutuvatko seuraavat asiat omassa toimipisteessäsi?

Kyllä, täysin – Kyllä, osittain – Ei – En osaa sanoa

Erilaiset väestöryhmät huomioidaan kokoelmien suunnittelussa ja aineiston valinnassa.

Asiakaspalaute käsitellään säännöllisesti ja avoimesti

Eri kuntalaisryhmät ovat osallisia toiminnan kehittämisessä

Asiakkailla on mahdollisuus ehdottaa tapahtumien aiheita ja osallistua tapahtumien suunnitteluun.

7. Mitä näistä pidät keskeisenä kehittämiskohteena?: _____

8. Toteutuvatko seuraavat asiat omassa toimipisteessäsi?

Kyllä, täysin – Kyllä, osittain – Ei – En osaa sanoa

Kirjastotilassa on näkyvillä turvallisuuteen liittyvät säännöt ja ohjeet

Henkilökunta puuttuu asiattomaan käyttäytymiseen

9. Mitä näistä pidät keskeisenä kehittämiskohteena?: _____

10. Toteutuvatko seuraavat asiat omassa toimipisteessäsi?

Kyllä, täysin – Kyllä, osittain – Ei – En osaa sanoa

Kokoelmissa on aineistoja asiakaskunnan tarvitsemilla kielillä

Kirjaston kokoelmissa on saavutettavia ja selkokielisiä aineistoja

Vieraskielinen aineisto on helposti löydettävissä

Kirjastossa on säännöllisesti yhdenvertaisuuteen liittyviä teemanostoja (vammaisuus, monikulttuurisuus, HLBTIQ+)

Kirjastolla on tavat tukea tai ohjata asiakkaita, joilla on vaikeuksia oppia lukemaan

Henkilöstöllä on osaaminen ja tavat tukea monikielisiä asiakkaita palveluiden käytössä

Kirjasto tarjoaa räätälöityjä ja saavutettavia opastuksia

Kirjastolla on hakeutuvia/ luokse tuotavia palveluita (kotipalvelu, laitoskokoelma tms.)

11. Mitä näistä pidät keskeisenä kehittämiskohteena?: _____

12. Kommentit ja palaute itsearviointilomakkeesta: _____